

Σχολή Επιστημών Υγείας και Πρόνοιας

Τμήμα Βιοϊατρικών Επιστημών

Σχολή Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών

Τμήμα Αγωγής και Φροντίδας στην Πρώιμη Παιδική Ηλικία

Παιδαγωγικό τμήμα

Διδρυματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

Παιδαγωγική μέσω Καινοτόμων Τεχνολογιών και Βιοϊατρικών

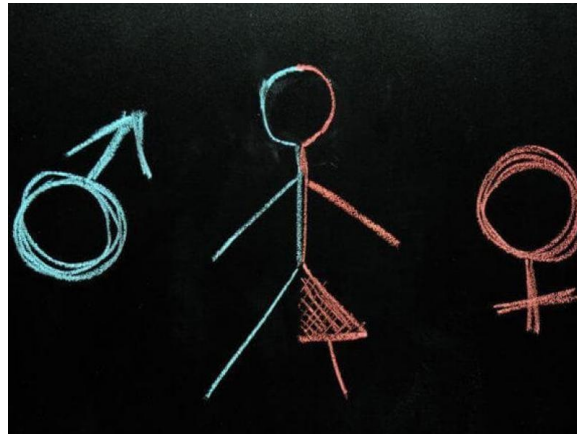
Προσεγγίσεων

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η οπτική των Ελλήνων παιδαγωγών σχετικά με το ρόλο τους και τη συμπεριληπτική εκπαίδευση που σχετίζεται με το φύλο στο πλαίσιο των προσχολικών κέντρων.

POST GRADUATE THESIS

The perspective of Greek preschool teachers on their role and inclusive education related to gender in preschool centers.

ΟΝΟΜΑ ΦΟΙΤΗΤΗ/NAME OF STUDENT

Βασιλική Μπουρδούβαλη

Vasiliki Bourdouvali

ΟΝΟΜΑ ΕΙΣΗΓΗΤΗ/NAME OF THE SUPERVISOR

Μαρέττα Σιδηροπούλου

Maretta Sidiropoulou

ΑΙΓΑΛΕΩ/AIGALEO 2021

Faculty of Health and Caring Professions
Department of Biomedical Sciences
Faculty of Administrative, Financial and Social Sciences

Department of Pedagogy

Inter-Institutional Post Graduate Program
Pedagogy through innovative Technologies and Biomedical approaches

POST GRADUATE THESIS

**The perspective of Greek preschool teachers on their role and inclusive education
related to gender in preschool centers.**

NAME OF STUDENT

Vasiliki Bourdouvali

mscedt19058@uniwa.gr

FIRST SUPERVISOR

Maretta Sidiropoulou

SECOND SUPERVISOR

Paraskevi Foti

AIGALEO 2021

Δήλωση περί λογοκλοπής

Η κάτωθι υπογεγραμμένη Βασιλική Μπουρδούβαλη του Νικολάου, με αριθμό μητρώου 19058 φοιτήτρια του Διϋδρυματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Παιδαγωγική μέσω Καινοτόμων Τεχνολογιών και Βιοϊατρικών Προσεγγίσεων των Τμημάτων Βιοϊατρικών Επιστημών/Τμήμα Αγωγής και Φροντίδας στην Πρώιμη Παιδική Ηλικία/Παιδαγωγική τμήμα των Σχολών Επιστημών Υγείας και Πρόνοιας/Σχολή Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής και της Ανώτατης Σχολής Παιδαγωγικής και Τεχνολογικής Εκπαίδευσης, δηλώνω ότι:

«Είμαι συγγραφέας αυτής της μεταπτυχιακής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια την οποία είχα για την προετοιμασία της, είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται στην εργασία. Επίσης, οι όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε ακριβώς είτε παραφρασμένες, αναφέρονται στο σύνολό τους, με πλήρη αναφορά στους συγγραφείς, τον εκδοτικό οίκο ή το περιοδικό, συμπεριλαμβανομένων και των πηγών που ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν από το διαδίκτυο. Επίσης, βεβαιώνω ότι αυτή η εργασία έχει συγγραφεί από μένα αποκλειστικά και αποτελεί προϊόν πνευματικής ιδιοκτησίας τόσο δικής μου, όσο και του Ιδρύματος. Παράβαση της ανωτέρω ακαδημαϊκής μου ευθύνης αποτελεί ουσιώδη λόγο για την ανάκληση του πτυχίου μου».

Βασιλική Μπουρδούβαλη

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους εκείνους που συνέβαλαν στη διεξαγωγή της διπλωματικής μου εργασίας. Ευχαριστώ θερμά την επιβλέπουσα μου, κυρία Μαρέττα Σιδηροπούλου, για τη βοήθειά της και τον χρόνο που διέθεσε. Με παρότρυνε και με καθοδήγησε με υπομονή δίνοντάς μου πολύτιμες συμβουλές σε όλη τη διάρκεια της έρευνας. Ευχαριστώ επίσης την Β' επιβλέπουσά μου, κυρία Παρασκευή Φώτη καθώς και τη διευθύντρια του μεταπτυχιακού προγράμματος κυρία Ευσταθία Παπαγεωργίου.

Αυτή η έρευνα θα ήταν αδύνατο να διεξαχθεί χωρίς την πολύτιμη βοήθεια των παιδαγωγών προσχολικής ηλικίας που συμμετείχαν ως συνεντευξιαζόμενοι και τους ευχαριστώ για αυτό.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για την αγάπη και τη στήριξη κατά τη διάρκεια των σπουδών μου αλλά και τους φίλους μου που έδειξαν υπομονή και συνεισέφεραν ο καθένας με τον τρόπο του για την ολοκλήρωση της παρούσας
εργασίας.

Αφιέρωσεις

Σε όλους τους διαφορετικούς-ξεχωριστούς ανθρώπους γιατί...

...η διαφορετικότητα δίνει στον κόσμο χρώμα.

Nelson Ellis

Περίληψη

Εισαγωγή: Η παρούσα έρευνα σκοπό έχει τη συγκέντρωση αντιλήψεων παιδαγωγών προσχολικής ηλικίας σχετικά με τις έμφυλες ταυτότητες και τα στερεότυπα και πως αυτά εξελίσσονται μέσα στο εκπαιδευτικό πλαίσιο. Επιπλέον, οι ίδιοι παιδαγωγοί προτείνουν λύσεις σχετικά με την συμπεριληπτική εκπαίδευση που περιλαμβάνει τα μοναδικά χαρακτηριστικά των παιδιών και αποτελούν το σχολείο για όλα τα παιδιά. Τέλος, παρουσιάζονται οι αντιλήψεις αυτών σχετικά με τους άνδρες παιδαγωγούς.

Σκοπός: Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να μελετηθούν οι αντιλήψεις παιδαγωγών προσχολικής ηλικίας για το φύλο, τα χαρακτηριστικά του και τα έμφυλα στερεότυπα στην τάξη καθώς και ο ρόλος του άνδρα παιδαγωγού.

Μέθοδος: Ως μέθοδος προσέγγισης επιλέχθηκε η ποιοτική. Έτσι, η συλλογή δεδομένων πραγματοποιήθηκε από ατομικές ημιδομημένες συνεντεύξεις σε παιδαγωγούς προσχολικής ηλικίας. Η ανάλυση δεδομένων πραγματοποιήθηκε με θεματική ανάλυση. Οι παιδαγωγοί ρωτήθηκαν για το πώς οι ίδιοι ορίζουν το φύλο, ποια χαρακτηριστικά συσχετίζουν με τα δύο φύλα καθώς και αν αλληλεπιδρούν βάσει αυτών των αντιλήψεων στην τάξη αλλά και ποια είναι η γνώμη τους για τη διαμόρφωση των έμφυλων ταυτοτήτων στο σχολικό πλαίσιο. Ρωτήθηκαν επίσης για το πώς αντιλαμβάνονται τη συμμετοχή των ανδρών παιδαγωγών στην εκπαιδευτική διαδικασία και για το τι προτείνουν σχετικά με ένα επιτυχημένο συμπεριληπτικό πρόγραμμα που σχετίζεται με το φύλο.

Αποτελέσματα: Οι παιδαγωγοί διέκριναν το φύλο σε βιολογικό και κοινωνικό περιγράφοντας το πώς οι ίδιοι το αντιλαμβάνονται κι από τις απαντήσεις τους φαίνεται πως διακρίνουν διαφορετικά χαρακτηριστικά ανάλογα το φύλο των παιδιών προσχολικής ηλικίας πράγμα που υποστηρίζουν πως οφείλεται σε στερεοτυπικές αντιλήψεις που προέρχονται από παράγοντες όπως η οικογένεια και η κοινωνία. Αποτελεί ενδιαφέρον η αναφορά τους πως τα παιδιά πρέπει και οφείλουν να έχουν ίση αντιμετώπιση ενώ αναγνωρίζουν πως αυτό αυθόρμητα δε συμβαίνει πάντα. Σχετικά με τους άνδρες παιδαγωγούς δηλώνουν πως θα ήθελαν να υπάρχουν περισσότεροι εν ενεργεία στα προσχολικά κέντρα αν και κάποιοι υποστηρίζουν πως δεν είναι σίγουροι για το τι θα συνέβαινε σε αυτή την περίπτωση σχετικά με τη διαμόρφωση των έμφυλων ταυτοτήτων των παιδιών. Ακόμη, προτείνουν πως ο καλύτερος τρόπος ευόδωσης ενός συμπεριληπτικού προγράμματος που δε θα κάνει έμφυλες διακρίσεις είναι η συνεχής εκπαίδευση και ενημέρωση των παιδαγωγών με σκοπό την αναγνώριση των ελλείψεων και

τα σωστό τρόπο διαχείρισης θεμάτων που αφορούν το φύλο. Τέλος, άνδρας παιδαγωγός αναφέρει πως πολλοί πιστεύουν πως αν είσαι άνδρας και παιδαγωγός είσαι παιδεραστής, ομοφυλόφιλος ή κακοποιείς τα παιδιά.

Συμπεράσματα: Το φύλο έχει δύο εκφάνσεις, το βιολογικό και το κοινωνικό. Οι παιδαγωγοί τείνουν να αποδίδουν διαφορετικούς χαρακτηρισμούς σε αγόρια και κορίτσια και αναφέρουν πως αυτό είναι απόρροια στερεοτύπων. Το εκπαιδευτικό πλαίσιο όπως υποστηρίζουν παίζει σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση των έμφυλων ταυτοτήτων των παιδιών. Αν και οι άνδρες παιδαγωγοί συνεχίζουν να είναι η μειοψηφία στα εκπαιδευτικά πλαίσια φαίνεται πως οι παιδαγωγοί προσχολικής ηλικίας θα ήθελαν να υπάρχουν σε μεγαλύτερο ποσοστό. Αναφέρουν πως δεν ξέρουν ακριβώς τι θα μπορούσαν να δώσουν οι άνδρες αλλά πιστεύουν ότι θα ήταν βοηθητικό στο παιδαγωγικό έργο. Τέλος, υποστηρίζουν πως υπάρχει έλλειψη εκπαίδευσης σε σχετικά θέματα και πως ένα συμπεριληπτικό σχολείο θα ήταν το πλαίσιο που θα περιελάμβανε όλα τα παιδιά χωρίς να αποκλείει κανένα.

Λέξεις κλειδιά: φύλο, έμφυλες ταυτότητες, άνδρες παιδαγωγοί, προσχολική ηλικία, συμπεριληπτική
εκπαίδευση

Abstract

Introduction: The present study aims to gather preschool teachers' perceptions of gender identities and stereotypes and how they evolve within the educational context. In addition, the educators suggest solutions for inclusive education that include the unique characteristics of children and constitute the school for all children. Finally, their perceptions of male educators in preschool centers are presented.

Purpose: This study aims to gather and analyze preschool teachers' perceptions about gender, gender characteristics, gender stereotypes in preschool classrooms as well as the role of male preschool teachers.

Method: A qualitative study was designed including semi-structured interviews with preschool teachers. Interviews were analyzed with the use of thematic analysis. Teachers were asked about gender and its characteristics and about their interaction with children in the classroom. They were also asked about their opinion of gender identity formation in preschool centers. Finally, they asked how they perceive the participation of male teachers in the educational process and what they suggest about a successful inclusive program related to gender.

Results: The educators distinguished gender in biological and social by describing how they perceive it and from their answers it seems that they distinguish different characteristics depending on the gender of preschool children, which they explain that it happens due to stereotypes derived from factors such as family and society. It is interesting to note that children should be treated equally. Regarding male teachers, they state that they would like to have more practitioners in preschool centers, although some argue that they are not sure what would happen in this case regarding the formation of children's gender identities. Yet, they suggest that the best way to achieve an inclusive program that does not discriminate on the basis of gender is to continuously educate and inform teachers of preschool centers in order to identify the shortcomings and the right way of managing gender issues. Finally, a male educator states that many people believe that if you are a male and an educator you are a pedophile, homosexual or child abuser.

Discussion: Gender has two aspects, the biological and the social. Educators tend to attribute different characterizations to boys and girls and say that this is a consequence of stereotypes. The educational framework, they claim, plays an important role in shaping children's gender identities. Although male educators continue to be the minority in education, it seems that preschool educators would like to have a larger percentage. They state that they do not know exactly what the men could do but they believe that it would be helpful in the pedagogical work. Finally, they argue that there is a lack of education on relevant issues of gender and that an inclusive school would be the framework that would include all children without excluding any.

Keywords: gender, gender identities, male teachers, preschool, inclusive education

Περιεχόμενα

Δήλωση περί λογοκλοπής	III
Ευχαριστίες	IV
Αφιερώσεις.....	V
Περίληψη.....	VI
Abstract	VIII
Συνοτομογραφίες	XII
Πρόλογος	1
Εισαγωγή.....	2
Α΄ ΜΕΡΟΣ- ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ.....	4
Κεφάλαιο 1	4
1.1 Ορισμοί.....	4
1.2 Θεωρίες ανάπτυξης φύλου	7
1.2.1 Βιολογική θεωρία προσέγγισης φύλου.....	7
1.2.2 Ψυχαναλυτική θεωρία	8
1.2.3 Θεωρία κοινωνικής μάθησης	8
1.2.4 Γνωστική-αναπτυξιακή θεωρία	9
1.2.5 Θεωρία των σχημάτων του φύλου	10
1.2.6 Φεμινισμός και φύλο	10
1.2.7 Περίληψη θεωριών	12
Κεφάλαιο 2	14
2.1 Φύλο και εκπαίδευση	14
2.2 Συμπερίληψη στην προσχολική αγωγή.....	15
2.3 Ο ρόλος των εκπαιδευτικών.....	16
2.4 Εκπαιδευτικοί και φύλο- Άνδρες παιδαγωγοί	17
Β΄ ΜΕΡΟΣ- ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ.....	20
Κεφάλαιο 3.....	20
3.1 Σκοπός	20
3.2 Ερευνητικό εργαλείο	20
3.3 Δείγμα	21
3.4 Ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας	23
3.5 Πιλοτική συνέντευξη	24
3.6 Συλλογή δεδομένων.....	24

3.7 Ανάλυση δεδομένων-Αποτελέσματα	25
3.8 Συμπεράσματα.....	37
3.9 Παρατηρήσεις.....	39
3.10 Προτάσεις	41
Αναφορές	42
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι.....	50
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ	52

Συντομογραφίες

	Αγγλική ορολογία	Ελληνική ορολογία
OECD	Organization for Economic Co-operation and Development	Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης
EIGE	European Institute for Gender Equality	Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο για την Ισότητα των Φύλων
CSIE	Centre for Studies on Inclusive Education	Κέντρο Μελέτης της Ενταξιακής Εκπαίδευσης

Πρόλογος

Η παρούσα έρευνα σκοπό έχει να συγκεντρώσει τις αντιλήψεις παιδαγωγών προσχολικής ηλικίας σχετικά με την έννοια του φύλου, τα κοινωνικοπολιτισμικά χαρακτηριστικά των παιδιών αλλά και τα έμφυλα στερεότυπα και το αν και με ποιον τρόπο επηρεάζουν την εκπαιδευτική διαδικασία σε ένα πλαίσιο που δεν θα αποκλείει κανέναν, με σκοπό να τις μελετήσει και αναλύσει.

Στην αρχή, δίνονται οι ορισμοί οι οποίοι είναι σημαντικό να διευκρινιστούν, ώστε να υπάρχει ξεκάθαρη αντίληψη περί του θέματος και στη συνέχεια, αναλύονται οι θεωρίες που έχουν αναπτυχθεί σχετικά με το φύλο. Ακολουθεί αναφορά στην εκπαίδευση και την συμπεριληπτική εκπαίδευση που περιλαμβάνει παιδιά με διαφορετικά χαρακτηριστικά και δεξιότητες και σχολιάζει τον ρόλο των παιδαγωγών γενικότερα στη διαμόρφωση των έμφυλων ταυτοτήτων των παιδιών αλλά και πιο ειδικά το ρόλο των ανδρών παιδαγωγών στη διαμόρφωση αυτή.

Επιπροσθέτως, αναλύεται λεπτομερώς ο τρόπος διεξαγωγής της έρευνας που πραγματοποιήθηκε μέσω ημιδομημένων συνεντεύξεων, ο σκοπός της και το δείγμα που χρησιμοποιήθηκε.

Κλείνοντας, γίνεται συζήτηση περί των αποτελεσμάτων της έρευνας και ακολουθούν τα συμπεράσματα αυτής, μετά τα οποία παρατίθενται οι παρατηρήσεις για την όλη διαδικασία που ακολουθήθηκε αλλά και οι προτάσεις για το μέλλον.

Εισαγωγή

Το φύλο είναι ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες στη διαμόρφωση της προσωπικότητας καθώς έχει δύο διαστάσεις. Η πρώτη είναι το «βιολογικό φύλο» που αποδίδεται στη φυσική και βιολογική διάσταση και η δεύτερη είναι το «κοινωνικό φύλο» που αποδίδεται στην πολιτιστική διάσταση και την έννοια του φύλου. Το βιολογικό φύλο στα αγγλικά αποδίδεται με τον όρο sex ενώ το κοινωνικό με τον όρο gender (Δασκαλάκης, 2014).

Η οικογένεια ως ο πρώτος κοινωνικός παράγοντας που έρχεται σε επαφή με το παιδί είναι σε θέση να υποδεικνύει μια σειρά λειτουργιών με στόχο την ανάπτυξη, επιβίωση αλλά και προσαρμογή στις επαναλαμβανόμενες αλλαγές που το παιδί καλείται να αντιμετωπίσει. Έχοντας λοιπόν, τις δικές της εμπειρίες επιδρά στην ψυχολογία του παιδιού, στην διαμόρφωση της αυτοεικόνας, της ταυτότητας, των διαπροσωπικών σχέσεων, στην επίδοση στο σχολείο αλλά και στον τρόπο που επικοινωνεί με τους άλλους γύρω του (Μυλωνάκου-Κεκέ, 2009).

Ο αμέσως επόμενος παράγοντας που επηρεάζει τη διαμόρφωση των παραπάνω στην ανάπτυξη του παιδιού είναι το σχολείο. Το σχολείο είναι ένας κοινωνικός παράγοντας που δεν στέκεται μόνο στην ποσοτική εκπαίδευση αλλά και στην ποιοτική καθώς πέρα από την απόκτηση της γνώσης το παιδί μαθαίνει πώς να πράττει, πώς να ζει με άλλους, πώς να επιλύει καταστάσεις και να έχει κριτική σκέψη (Μυλωνάκου-Κεκέ, 2009). Για την επίτευξη αυτής της πολύπλευρης ανάπτυξης είναι απαραίτητη η παροχή πληθώρας ερεθισμάτων που στην προσχολική ηλικία αποδεικνύονται ευεργετική. Περισσότερα ερεθίσματα μπορεί να δεχτεί ένα παιδί σε ένα περιβάλλον με άνδρες και γυναίκες παιδαγωγούς από ότι σε ένα περιβάλλον μόνο με άντρες ή μόνο με γυναίκες.

Η έμφυλη διαφορά ανδρών και γυναικών στο επάγγελμα της προσχολικής αγωγής φαίνεται πως είναι παρόμοια σε όλες τις χώρες, με εξαίρεση τις Σκανδιναβικές. Σύμφωνα με τις Σακελλαρίου και Ρέντζου, παρότι οι άνδρες είναι επιθυμητοί στο πεδίο της προσχολικής αγωγής φαίνεται ότι το θέμα των ανδρών παιδαγωγών προσχολικής ηλικίας παραμένει συγκινησιακά φορτισμένο, καθώς διεθνώς θεωρείται φυσιολογικό το γεγονός ότι είναι λίγοι οι άνδρες που ασκούν αυτό το επάγγελμα. Τα πορίσματα ερευνών καταδεικνύουν ότι αφενός οι άνδρες είναι επιθυμητοί, από την άλλη μεριά όμως εξακολουθούν να υπάρχουν στερεότυπα για τον ρόλο των φύλων (Σακελλαρίου & Ρέντζου, 2010). Είναι πλέον αποδεκτό πως οι άνδρες παιδαγωγοί χρειάζονται ως πρότυπο

για τα αγόρια και ως άτομα που βοηθούν τα κορίτσια να σκεφτούν και με διαφορετικούς τρόπους (Hedlin & Åberg, 2013). Η παρουσία των ανδρών στα προσχολικά κέντρα είναι βασική προϋπόθεση για την υλοποίηση της ισότητας των φύλων. Έτσι, όλοι έχουν ίσες ευκαιρίες αλλά και παράγοντες εκπαίδευσης να αντιμετωπίσουν και φυσικά παίρνουν πολλαπλά ερεθίσματα που είναι απαραίτητα για την ολόπλευρη ανάπτυξή τους και όπως αναφέρθηκε και για την διαμόρφωση της έμφυλης ταυτότητας τους (Burgess, 2012).

Σύμφωνα με την Ψαρρά, όπως αναφέρει η Καραγρηγόρη στην εργασία της, οι παιδαγωγοί υποστηρίζουν ότι δεν είναι έτοιμοι ή κατάλληλα εκπαιδευμένοι ώστε να ασχοληθούν με θέματα τα οποία σχετίζονται με το παιδί, το φύλο και τη σεξουαλικότητα του (Karagrigori, 2019). Είναι σημαντικό λοιπόν να καταλάβουμε πως οι ίδιοι οι παιδαγωγοί αντιλαμβάνονται τις παραπάνω έννοιες και ποια είναι η άποψη τους σχετικά με τις έμφυλες αλληλεπιδράσεις και την ύπαρξη ανδρών παιδαγωγών.

Τα αποτελέσματα μιας εργασίας που ερευνά τις αντιλήψεις των παιδαγωγών για το φύλο, τα χαρακτηριστικά που αντιστοιχούν στο κάθε φύλο και η γνώμη τους για τη διαμόρφωση έμφυλων ταυτοτήτων στα κέντρα προσχολικής ηλικίας αλλά και τους τρόπους που οι ίδιοι προτείνουν με σκοπό την δημιουργία ενός σχολείου για όλα τα παιδιά θα έχουν ενδιαφέρον αν αναλυθούν σε επόμενο στάδιο για να χρησιμοποιηθούν κατάλληλα σε ενδεχόμενη αλλαγή του προγράμματος. Αυτό που πρέπει να τονιστεί είναι ότι στόχος αυτής είναι να συγκεντρώσει τις απόψεις των παιδαγωγών ώστε να γίνει αποδόμησή τους για την καλύτερη ερμηνεία τους.

Α΄ ΜΕΡΟΣ- ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Κεφάλαιο 1

1.1 Ορισμοί

Το φύλο αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες στη διαμόρφωση της προσωπικότητας και των διαπροσωπικών σχέσεων σε όλη τη διάρκεια της ζωής του ατόμου. Ο ορισμός του είναι ρευστός, με ασαφή χρήση καθώς ποικίλει ανάλογα τις εκάστοτε ιδεολογίες και των πολιτισμών που τις επηρεάζουν. Έτσι, αναφέρονται οι όροι βιολογικό (sex) και κοινωνικό φύλο (gender). Ως βιολογικό φύλο, ορίζονται οι βιολογικές διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών που είναι ορατές στα γεννητικά όργανα και τις αναπαραγωγικές τους λειτουργίες ενώ κοινωνικό φύλο είναι οι διαφορές στάσεων, συναισθημάτων και συμπεριφορών που ένας πολιτισμός συσχετίζει με το βιολογικό φύλο (Connell, 2006).

Κατά τη γέννηση, το φύλο ενός παιδιού προσδιορίζεται σύμφωνα με τα σωματικά χαρακτηριστικά με τα οποία το παιδί γεννήθηκε. Το φύλο είναι μια ευρύτερη έννοια η οποία περιλαμβάνει την εσωτερική αίσθηση ενός ατόμου για το ποιος είναι, αυτό ονομάζεται ταυτότητα φύλου (gender identity). Τα περισσότερα παιδιά γνωρίζουν για τις έμφυλες ταυτότητες από πολύ νωρίς κατά την παιδική τους ηλικία. Η έννοια του φύλου περιλαμβάνει επίσης τον τρόπο με τον οποίο εκφράζει την ταυτότητά του, το πως ντύνεται ή το πώς παρουσιάζει τον εαυτό του στους άλλους. Το φύλο λοιπόν θεωρείται μια μορφή ταυτότητας καθώς αναφέρεται στα ατομικά χαρακτηριστικά που έχουν να κάνουν με την αυτοαντίληψη του ατόμου σχετικά με το σώμα, τις απόψεις και τις συμπεριφορές. Οι έμφυλες ταυτότητες λοιπόν είναι εκείνες που οδηγούν το άτομο να θεωρεί τον εαυτό του ως αρσενικό ή θηλυκό (Adam, 2020).

Εξηγώντας τις έμφυλες διαφορές συνήθως συμπεραίνεται ότι οι έμφυλοι ρόλοι βασίζονται σε γνωστικές κατασκευές. Από αυτή την άποψη, η αρρενωπότητα και θηλυκότητα παρουσιάζονται αυθαίρετα κι έτσι παιδιά και άτομα με διαφορετικές κουλτούρες μαθαίνουν να βάζουν σε έμφυλες κατηγορίες, συμπεριφορές, με διαφορετικό τρόπο. Για παράδειγμα, το αν τα σκουλαρίκια ή τα τατουάζ αρμόζουν σε αρσενικά ή θηλυκά άτομα, ποικίλει από πολιτισμό σε πολιτισμό και από εποχή σε εποχή (Eckes & Trautner, 2000).

Η έννοια του φύλου είναι ο πυρήνας για να κατανοήσει κανείς τα έμφυλα στερεότυπα. Στερεότυπα είναι οι γενικευμένες εικόνες ή προκαταλήψεις κάποιου, θετικές ή αρνητικές, σχετικά με τα χαρακτηριστικά που θα έπρεπε κάποιος να έχει, οι ρόλοι που θα έπρεπε να ανήκουν σε κάποιον ή ακόμη και το να ανήκει κανείς σε συγκεκριμένες ομάδες ατόμων. Αυτή η άποψη οδηγεί στην εντύπωση πως το άτομο που ανήκει σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες έχει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και κατέχει συγκεκριμένους ρόλους. Τα έμφυλα στερεότυπα αναφέρονται σε κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά ανδρών και γυναικών εξαιτίας διαφορών που εντοπίζονται σωματικά και βιολογικά αλλά και στον κοινωνικό τομέα. Τέλος, έμφυλη διάκριση χαρακτηρίζεται η κακή μεταχείριση ενός ατόμου από κάποιο άλλο άτομο εξαιτίας του φύλου του (Cook & Cusack, 2011). Τα ευρήματα έρευνας που πραγματοποιήθηκε σχετικά με έμφυλα θέματα μας έδειξαν ότι τα παιδιά ήδη από την ηλικία των τριών ετών αρχίζουν να χρησιμοποιούν στερεότυπα στην κατηγοριοποίηση αντικειμένων (Skočajić, Radosavljević, Okičić, Janković, & Žeželj, 2020).

Έχει αποδειχθεί πως οι έμφυλες διακρίσεις στα εκπαιδευτικά πλαίσια, η άρνηση αποδοχής και συμμετοχής συνεχίζουν να είναι μεγάλο πρόβλημα. Φαίνεται όμως πως η προκατάληψη επηρεάζει περισσότερο από ότι η διάκριση κι αυτό γιατί η προκατάληψη δεν είναι τόσο εύκολα αντιληπτή. Η έμφυλη προκατάληψη λοιπόν μπορεί να οριστεί ως το σύνολο των αντιλήψεων ενός ατόμου για τις διαφορές ατόμων ανάλογα το φύλο τους. Πράγμα που οδηγεί το άτομο να γενικεύει την γνώμη του για κάποιον βάσει φύλου. Αν για παράδειγμα ένας παιδαγωγός θεωρεί πως ένα παιδί σκέφτεται, αισθάνεται και δρα με συγκεκριμένο τρόπο βάσει φύλου τότε είναι βέβαιο πως περιορίζονται οι πιθανότητες πολλών παιδιών στην τάξη. Αν και υπάρχουν παιδαγωγοί που δεν δρουν με τρόπους που απορρέουν από προκαταλήψεις υπάρχουν κάποιοι που το κάνουν κι αυτό συμβαίνει κυρίως επειδή δεν έχουν γνώσεις σχετικά με την ισότητα των φύλων (Streitmatter, 1994).

Η ισότητα μπορεί να οριστεί ως μια κατάσταση ίση προς όλους, ειδικά όσον αφορά το κοινωνικό στάτους ή τα πολιτικά δικαιώματα. Ιστορικά, στις δυτικές κοινωνίες φαίνεται πως οι άνδρες έχουν υψηλότερο κοινωνικό στάτους σε ότι αφορά νομικά και πολιτικά δικαιώματα από ότι οι γυναίκες (Pilcher & Whelehan, 2004). Αντιθέτως, η ανισότητα των φύλων ορίζεται ως η κοινωνική διαδικασία μέσω της οποίας άνδρες και γυναίκες δεν αντιμετωπίζονται ως ίσοι (Gender inequality, Wikipedia) αλλά με διαφορετικό και μειονοτικό τρόπο βάσει φύλου (Gender inequality, Oxford Reference).

Το να διακρίνουμε με ευκολία τη δυάδα αγόρι-κορίτσι, αρσενικό-θηλυκό αποτελεί εμπόδιο στο να δούμε την ποικιλότητα και διαφοροποίηση σε όλο το φάσμα. Κι ενώ πιστεύουμε ότι τα παιδιά έχουν πολλές εναλλακτικές λύσεις κάτι τέτοιο στην πραγματικότητα δεν ισχύει καθώς επηρεάζονται από το περιβάλλον τους το οποίο περιλαμβάνει την κοινωνία στο σύνολο, την οικογένεια, τους φίλους αλλά και το εκπαιδευτικό πλαίσιο (Arnot & Mac an' Ghail, 2008).

Τα παιδιά με μεταβλητές που μπορεί να διαφέρουν αξίζει να έχουν ίση πρόσβαση και ευκαιρίες στην εκπαίδευση κάτι που τα καθιστά ικανά να εξελιχθούν σε χρήσιμα μέλη της κοινωνίας και να συνεισφέρουν σε αυτήν με τον δικό τους μοναδικό τρόπο. Ένας τρόπος για να επιτευχθεί αυτό είναι η συμπεριληπτική ή ενταξιακή εκπαίδευση (Jacob & Olisaemeka, 2016).

Η συμπεριληπτική εκπαίδευση όπως ορίζεται από τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών είναι η αναγνώριση της ανάγκης για δημιουργία σχολείων για όλους, δομές που τους περιλαμβάνουν όλους, που υποστηρίζουν τη μάθηση και ανταποκρίνονται στις ατομικές ανάγκες. Κατά τη διαμόρφωσή τους πρέπει να ληφθούν υπόψη ότι διασφαλίζεται η πρόσβαση στην εκπαίδευση σε άτομα με αναπηρία αλλά και άλλες μεταβλητές που μπορεί να διαφέρουν όπως είναι η γλώσσα, η κουλτούρα, οι πολιτισμικές παραδόσεις και το φύλο. Αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα μια ενιαία εκπαιδευτική διαδικασία χωρίς αποκλεισμούς (UNESCO, 2020).

Σύμφωνα με τον Armstrong(2011) και τις βασικές αρχές του περί συμπερίληψης, η ενταξιακή εκπαίδευση αφορά και απευθύνεται σε όλα τα μέλη της εκπαιδευτικής αλλά και ευρύτερης κοινότητας και χαρακτηρίζεται από το δικαίωμα όλων για ισότιμη αναγνώριση, σεβασμό και αντιμετώπιση ανεξαρτήτως των ατομικών διαφορών καθώς αποτελεί μέρος μιας κοινωνίας που δεν κάνει διακρίσεις. Η συμπεριληπτική εκπαίδευση αναγνωρίζει και δέχεται τη διαφορετικότητα και το να είναι κάποιος ο εαυτός του λαμβάνοντας υπόψη τα ενδιαφέροντα αλλά και τις ιδιαιτερότητες του κάθε παιδιού. Τέλος, επικεντρώνεται στην ανάγκη για θεμελιώδη μετασχηματισμό κοινωνικής, πολιτισμικής και παιδαγωγικής ζωής του σχολείου και του αναλυτικού προγράμματος και βασίζεται στο κοινωνικό μοντέλο (Vlachou, 2004).

Η ενταξιακή εκπαίδευση βασίζεται στην ιδέα πως όλα τα παιδιά πρέπει να μάθουν μαζί, ανεξάρτητα από τις διαφορές ή την αναπηρία. Η εκπαίδευση χωρίς περιορισμούς ξεκινά με την προϋπόθεση πως όλοι οι μαθητές έχουν μοναδικά χαρακτηριστικά,

ενδιαφέροντα, ικανότητες και συγκεκριμένες μαθησιακές ανάγκες και επιπλέον, ότι οι μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες πρέπει να έχουν ίσες ευκαιρίες πρόσβασης και παραμονής στο γενικό εκπαιδευτικό σύστημα. Η συμπεριληπτική εκπαίδευση προσεγγίζει τις διαφορές και την ποικιλομορφία των παιδιών με θετικό τρόπο, αναγνωρίζοντας την αξία των διαφορών αυτών και τις ευκαιρίες μάθησης που προσφέρει η ποικιλομορφία αυτή (Lindsay, 2003).

1.2 Θεωρίες ανάπτυξης φύλου

Η ανάπτυξη του φύλου είναι ένα θεμελιώδες θέμα διότι πολλές από τις κυριότερες πτυχές της ζωής των ατόμων, όπως είναι τα ταλέντα που αναπτύσσουν, οι απόψεις τους για τον εαυτό τους αλλά και τους άλλους, οι ευκαιρίες και τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν και η κοινωνική τους ζωή φαίνεται να καθοδηγείται από έμφυλες απόψεις της κοινωνίας. Με το πέρασμα του χρόνου, πολλές θεωρίες έχουν αναπτυχθεί για να εξηγήσουν την ανάπτυξη του φύλου και ενώ εντοπίζονται ομοιότητες σε αυτές, υπάρχουν κι αρκετές διαφορές (Bussey & Bandura, 1999).

1.2.1 Βιολογική θεωρία προσέγγισης φύλου

Οι βιολογικά προσανατολισμένες θεωρίες, ο Φονξιοναλισμός(λειτουργισμός) και η Κοινωνιοβιολογία, έχουν προταθεί για να εξηγήσουν την έμφυλη ανάπτυξη αλλά και διαφοροποίηση. Για τον Φονξιοναλισμό, το άτομο είναι ένας βιολογικός οργανισμός που μεγαλώνει, και κατά συνέπεια, τα μέρη αυτού μπορούν να αναλυθούν σε σχέση με τον τρόπο λειτουργίας του για τη διατήρηση της βιωσιμότητας. Η Κοινωνιοβιολογία από την άλλη, θέτει την ανθρώπινη συμπεριφορά στην ευρύτερη άποψη της φυλογένεσης του είδους μας ως ένα από τα πάρα πολλά είδη που προσαρμόστηκαν με το πέρασμα του χρόνου σε μια πληθώρα μεταβαλλόμενων περιβαλλοντικών συνθηκών (Dahal,2020).

Οι εξελικτικοί ψυχολόγοι θεωρούν την διαφοροποίηση του φύλου προγονικά προγραμματισμένη. Η προγονική προέλευση των διαφορών των έμφυλων ρόλων αναλύεται με βάση τις προτιμήσεις συντρόφων, τις αναπαραγωγικές στρατηγικές, την γονική επένδυση στους απογόνους και την επιθετική φύση των ανδρών. Από αυτή την άποψη, οι διαφοροποίηση αυτή προήλθε από την επιτυχή προσαρμογή των προγόνων στις διαφορετικές αναπαραγωγικές απαιτήσεις που αντιμετωπίζουν άντρες και γυναίκες (Bussey & Bandura, 1999).

Είναι φανερό πως δεν συμφωνούν όλες οι αναπτυξιακές θεωρίες μεταξύ τους. Οι αναπτυξιακοί ψυχολόγοι, συχνά έχουν μια πιο ντετερμινιστική άποψη σχετικά με τους

κανόνες τους φύσης από ότι οι αναπτυξιακοί βιολόγοι. Οι ψυχολόγοι επικαλούνται πως τα συμπεριφοριστικά χαρακτηριστικά είναι απόρροια πολιτιστικών παραγόντων ενώ οι βιολόγοι τονίζουν πως η διαφοροποίηση επηρεάζεται από τη σχέση μεταξύ οργανισμού και περιβαλλοντικών παραγόντων (Bussey & Bandura, 1999).

Πρέπει επίσης να σημειωθεί πως οι εξελικτικοί στηρίζουν τις διαφορές των φύλων στις προγονικές στρατηγικές ζευγαρώματος αλλά αυτό δεν σημαίνει απαραίτητα ότι οι αναπτυξιακές αλλαγές που συμβαίνουν στις αντιλήψεις περί φύλου αλλά και στις έμφυλες συμπεριφορές είναι δεδομένα. Ούτε όμως, καθορίζει τους καθοριστικούς παράγοντες και μηχανισμούς που διέπουν τις αναπτυξιακές αλλαγές καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής (Bussey & Bandura, 1999).

1.2.2 Ψυχαναλυτική θεωρία

Σύμφωνα με τον Freud και την ψυχαναλυτική θεωρία, η πιο γνωστή θεωρία περί διαμόρφωσης της έμφυλης ταυτότητας (Lightfoot, Cole, & Cole, 2014), ένα μέρος της ανθρώπινης συμπεριφοράς καθορίζεται από ασυνείδητες σκέψεις και συγκρούσεις (Kring, Davidson, Neale, & Johnson, 2010). Η θεωρία αυτή θέτει διαφορετικές διαδικασίες με τις οποίες εξηγεί την ανάπτυξη του φύλου σε αγόρια και κορίτσια. Αρχικά, αγόρια και κορίτσια, πιστεύεται ότι ταυτίζονται με τις μητέρες τους. Όμως, μεταξύ τριών και πέντε ετών, αυτό αλλάζει και τα παιδιά αρχίζουν να ταυτίζονται με το γονιό του ίδιου φύλου. Η ταύτιση αυτή, συμβαίνει καθώς το παιδί προσπαθεί να επιλύσει τη σύγκρουση που αντιμετωπίζει ως αποτέλεσμα του ερωτικού ενδιαφέροντος προς το γονιό του αντίθετου φύλου και της ζήλειας που αναπτύσσει για το γονιό του ίδιου φύλου. Μέσω αυτής της διαδικασίας το παιδί τείνει να αναπτύσσει συμπεριφορές και χαρακτηριστικά του γονέα με το ίδιο φύλο με σκοπό να του μοιάσει (Bussey & Bandura, 1999). Τέλος, σύγχρονες έρευνες έχουν δείξει πως για την επίτευξη της διαμόρφωσης της έμφυλης ταυτότητας χρειάζεται κάτι παραπάνω από την ταύτιση αυτή καθώς πτυχές της διακρίνονται και πριν από αυτή την ηλικία (Lightfoot, Cole, & Cole, 2014).

1.2.3 Θεωρία κοινωνικής μάθησης

Η θεωρία αυτή δίνει βαρύτητα στα θετικά και την αρνητικά ερεθίσματα. Αυτά είναι που αυξάνουν την συχνότητα μιας αντίδρασης, είτε παρουσίας θετικού ερεθίσματος όπως η ανταμοιβή, είτε παρουσίας αρνητικού ερεθίσματος όπως η τιμωρία. Τα παιδιά τείνουν να μιμούνται αυτά που βλέπουν κι έτσι η θεωρία αυτή τονίζει ότι παρατηρώντας τους ενήλικες θα πράξουν αναλόγως (Βοσνιάδου, 2007). Η θεωρία της κοινωνικής μάθησης

αναγνωρίζει τον σημαντικό ρόλο των εξελικτικών παραγόντων στην ανθρώπινη προσαρμογή και αλλαγή αλλά απορρίπτει τη μονόπλευρη εξέλιξη στην οποία η κοινωνική συμπεριφορά είναι προϊόν βιολογικής εξέλιξης, θεωρεί όμως πως κοινωνικές και τεχνολογικές καινοτομίες που δημιουργούν νέες πιέσεις επιλογών για προσαρμοστικότητα δεν έχουν καμία επίδραση στην βιολογική εξέλιξη (Bussey & Bandura, 1999).

Έτσι, ανταμοιβές ή τιμωρίες από τους ενήλικες προς τα παιδιά για έμφυλες συμπεριφορές, οι συμπεριφορές των γονέων αλλά και των αδελφών, συνομηλίκων ή ενηλίκων του περιβάλλοντός τους (Lightfoot, Cole, & Cole, 2014) και ο τρόπος που αλληλεπιδρούν με τα παιδιά τους για έμφυλα θέματα, όπως για παράδειγμα το πώς ντύνονται ή το με τι θα παίξουν, αλλά και οι ανησυχία τους για το φύλο των παιδιών, είναι στοιχεία που παίζουν σημαντικό ρόλο ως προς τον τρόπο που αντιλαμβάνονται τα παιδιά την έννοια του φύλου (Βοσνιάδου, 2007).

1.2.4 Γνωστική-αναπτυξιακή θεωρία

Η γνωστική θεωρία τονίζει τον τρόπο με τον οποίο το άτομο δομεί τις εμπειρίες του, αποδίδοντας νόημα σε αυτές και συσχετίζοντας τις με παρελθοντικές εμπειρίες που έχουν αποθηκευτεί στη μνήμη τους (Kring, Davidson, Neale, & Johnson, 2010). Σύμφωνα με την γνωστική-αναπτυξιακή θεωρία, η ταυτότητα του φύλου θεωρείται ο βασικός ρυθμιστής της έμφυλης μάθησης του παιδιού. Τα παιδιά αναπτύσσουν στερεοτυπικές αντιλήψεις για το φύλο σύμφωνα με όσα βλέπουν και ακούν γύρω τους. Όταν επιτύχουν τη σταθερότητα του φύλου τους τείνουν να συμπεριφέρονται με τρόπους οι οποίοι τυπικά συμφωνούν με το φύλο τους. Το να αναγνωρίζουν το δικό τους φύλο συμβαίνει καθώς η αμοιβαία αλληλεπίδραση συμπεριφοράς και σκέψεων οδηγεί σε μια σταθερή άποψη σχετικά με τις ταυτότητες φύλου ή όπως η θεωρία το ονομάζει, το παιδί αποκτά έμφυλη σταθερότητα (Bussey & Bandura, 1999).

Σε αντίθεση με την φροϋδική θεωρία ο Kohlberg ισχυρίζεται ότι «η διαδικασία σχηματισμού μιας σταθερής ταυτότητας του φύλου εξαρτάται λιγότερο από την ενοχή και το φόβο και περισσότερο από τη γενική διαδικασία της εννοιολογικής ανάπτυξης». Ο ίδιος πίστευε ότι η ανάπτυξη του έμφυλου ρόλου αποτελείται από τρία στάδια. Το στάδιο της βασικής ταυτότητας του έμφυλου ρόλου όπου τα παιδιά γύρω στην ηλικία των τριών ετών μπορούν να χαρακτηρίσουν τον εαυτό τους ως αγόρι ή κορίτσι. Το στάδιο της μονιμότητας του έμφυλου ρόλου όπου τα παιδιά αρχίζουν να καταλαβαίνουν ότι οι ρόλοι αυτοί είναι μόνιμοι. Και τέλος, το στάδιο της σταθερότητας του έμφυλου ρόλου όπου ενώ ίσως

πιστεύουν ότι με μια αλλαγή στην εξωτερική τους εμφάνιση το φύλο τους αλλάζει, καταλαβαίνουν ότι αυτό δεν ισχύει και πως αυτό παραμένει το ίδιο ακόμη κι αν για παράδειγμα ντυθούν με ρούχα του αντίθετου φύλου (Lightfoot, Cole, & Cole, 2014).

1.2.5 Θεωρία των σχημάτων του φύλου

Η θεωρία των σχημάτων υποστηρίζει πως οι πληροφορίες που δέχεται το άτομο από το περιβάλλον αποδίδοντας νόημα στις παρελθοντικές εμπειρίες όπως και στη γνωστική θεωρία, αν δεν ταιριάζουν με εκείνες του παρελθόντος τότε αναδιοργανώνεται το προηγούμενο σχήμα για να ταιριάζει με τις πληροφορίες ή δομεί τις πληροφορίες για να ταιριάζουν με το προηγούμενο σχήμα (Kring, Davidson, Neale, & Johnson, 2010).

Υπάρχουν αρκετές θεωρίες σχημάτων σχετικά με το φύλο που εξηγούν την ανάπτυξη και διαφοροποίηση του. Η κοινωνικό-ψυχολογική προσέγγιση των Bem, Markus και των συνεργατών τους επικεντρώνεται στις ατομικές διαφορές των σχημάτων του φύλου. Η προσέγγιση των Martin και Halverson δίνει έμφαση στη ανάπτυξη των σχημάτων και της λειτουργίας τους. Η θεωρία αυτή έχει αρκετές ομοιότητες με την γνωστική-αναπτυξιακή θεωρία αλλά διαφέρουν σε κάποια σημεία. Για να ξεκινήσει η ανάπτυξη των σχημάτων, η σταθερότητα και η αναγνώριση του φύλου θεωρούνται απαραίτητα προϋπόθεση. Καθώς αυτά έχουν διαμορφωθεί τα σχήματα εξαπλώνονται και περιλαμβάνουν γνώση δραστηριοτήτων και ενδιαφερόντων, προσωπικές και κοινωνικές συνήθειες και σενάρια που συνδέονται με δραστηριότητες που συνδέονται με τα φύλα. Τα σχήματα λοιπόν, διαμορφώνονται μέσω της αλληλεπίδρασης με το περιβάλλον αλλά η διαδικασία με την οποία τα έμφυλα χαρακτηριστικά που αποτελούν τη δομή της γνώσης αυτής σχηματίζονται παραμένουν άγνωστα (Bussey & Bandura, 1999).

1.2.6 Φεμινισμός και φύλο

Η έννοια του φύλου περιλαμβάνει το βιολογικό που αναφέρθηκε παραπάνω αλλά και το κοινωνικό. Το βιολογικό είναι γενετικά καθορισμένο ενώ το κοινωνικό φύλο πολιτισμικά και κοινωνικά κατασκευασμένο. Αυτό σημαίνει ότι το κοινωνικό φύλο μπορεί να διαφέρει από το βιολογικό φύλου κάποιου (Βέικου, 2013).

Το κίνημα του φεμινισμού εισήγαγε και καθιέρωσε την αντίληψη ότι κοινωνικοί παράγοντες είναι εκείνοι που προσδιορίζουν το φύλο και όχι βιολογικοί. Η μακρά ιστορία του φεμινισμού χωρίζεται σε τρία κύματα. Το πρώτο κύμα χρονολογείται από τον 18^ο έως τον 20^ο αιώνα και είναι τότε που οι γυναίκες σε περιόδους κοινωνικών αλλαγών

διεκδικούσαν βασικά ανθρώπινα δικαιώματα όπως είναι το δικαίωμα ψήφου και η αναγνώριση του κοινωνικού τους ρόλου.

Το δεύτερο κύμα είναι αυτό στο οποίο έγιναν δραστικές αλλαγές και διαφοροποιήσεις που σηματοδότησαν την άρρηκτη σχέση που υπάρχει μεταξύ κοινωνικών παραγόντων και έμφυλου υποκειμένου. Τότε, πραγματοποιήθηκε και ο διαχωρισμός βιολογικού και κοινωνικού φύλου. Τέλος, το τρίτο και τελευταίο κύμα φεμινισμού είναι αυτό που επικρατεί μέχρι και σήμερα και στην ουσία αποτελεί προέκταση του δεύτερου κύματος όπου διαμορφώνονται πολιτισμικά ιδιότητες που τυπικά θα γινόταν βιολογικά (Ντόκου, 2010).

Το δεύτερο κύμα του φεμινισμού καλύπτεται κυρίως από το γαλλικό φεμινισμό (French feminism) αν και ο γαλλικός πρώτο-φεμινισμός χρονολογείται τουλάχιστον στον 17^ο αιώνα, αν όχι πιο πριν. Σε όλο το δυτικό κόσμο το γαλλικό φεμινιστικό κίνημα αναπτύχθηκε στα τέλη του 1960 σε θέματα που αφορούσαν δικαιώματα εργαζομένων, τον πόλεμο του Βιετνάμ, και τα πολιτικά δικαιώματα. Ο γαλλικός φεμινισμός προσδιορίζεται σχεδόν αποκλειστικά από το έργο των Hélène Cixous, Luce Irigaray, and Julia Kristeva (Penrod, 2007). Το γαλλικό και διεθνές δεύτερο κύμα και οι θεωρίες άντλησαν τεράστια έμπνευση από το πρωτοποριακό έργο της Simone de Beauvoir (Winter, 2016).

Σύμφωνα με τη Simone de Beauvoir, η ψυχαναλυτική θεωρία απορρίπτεται εξαιτίας του βιολογικού ντετερμινισμού αλλά και για την επιρροή του στην διαμόρφωση του φύλου. Υποστήριξε πως οι γυναίκες δεν καθορίζονται από βιολογικά ή ορμονικά ένστικτα αλλά από το πώς αντιλαμβάνονται μέσω διαφόρων παραγόντων τον εαυτό τους αλλά και τις σχέσεις τους με τους άλλους. Υποστηρίζει ακόμη, ότι η ανατροφή των κοριτσιών πραγματοποιείται μέσα από στερήσεις και περιορισμούς. Ήδη μετά τον απογαλακτισμό τα κορίτσια αντιμετωπίζονται με τρυφερότητα ενώ τα αγόρια με αυστηρότητα, ώστε να ενθαρρυνθεί και να καταφέρει να αναπτύξει τον ανδρισμό του και να ενσαρκώσει την υπεροχή του ως φύλο. Αναφέρει ακόμη, ότι τα κορίτσια έχουν μεγάλο μερίδιο ευθύνης ως προς αυτό καθώς δέχονται με παθητικότητα, χωρίς καμία αντίσταση το φαινόμενο αυτό (Ιγγλέση, 1997).

Η Carol Gilligan θεωρεί ότι υπάρχουν βιολογικές διαφορές αλλά και συμπεριφορικές ανάμεσα στα δύο φύλα. Μέσω ερευνών έδειξε ότι οι γυναίκες οργανώνουν την ταυτότητά τους σε σχέση με το περιβάλλον και τους άλλους γύρω τους

ενώ οι άνδρες με αποστασιοποίηση και κοινωνικό επίτευγμα. Υποστήριξε επίσης πως κάθε φύλο δομεί την αντίληψη αλλά και την ταυτότητα του διαφορετικά. Οι γυναίκες έχουν την τάση της σύνδεσης με τους άλλους ενώ οι άνδρες έχουν την τάση της αυτονομίας Σείτη και Τσακάλι, 2015).

Σύμφωνα με την Butler βιολογικό και κοινωνικό φύλο είναι μια κατασκευασμένη κατηγορία, συνεπώς το βιολογικό φύλο είναι και κοινωνικό. Η ίδια υποστηρίζει πως οι ταυτότητες του φύλου κατασκευάζονται εντελώς αυθαίρετα με κοινωνική αναπροσαρμογή και συνθηκολόγηση μέσω αλληλεπίδρασης με εξωτερικούς παράγοντες. Καταλήγοντας στο ότι η διάκριση μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου δεν έχει καμία κρισιμότητα (Μαροπούλου, 2016).

Άλλες φεμινίστριες στρέφονται στην τεχνολογία καθώς πιστεύουν πως στο μέλλον μέσω αυτής θα καταφέρουν να αποδεσμευτούν από μια «αρχέγονη» ταυτότητα (Ντόκου, 2010).

Ιστορικά και ανθρωπολογικά δεδομένα αναδεικνύουν πως υπάρχει μια πληθώρα αντιλήψεων και πρακτικών σχετικά με την παιδική σεξουαλικότητα τα οποία αμφισβητούν την βιολογική της έννοια. Η κατασκευή της παιδικότητας φαίνεται ότι δεν αφορά μόνο τον ηλικιακό διαχωρισμό αλλά και την κοινωνική τάξη και το φύλο (Πεχτελίδης, 2015).

Η queer θεωρία που αφορά την αποδόμηση της σεξουαλικής κατηγοριοποίησης υποστηρίζει πως οποιαδήποτε βιολογική σεξουαλικότητα είναι αδύνατη. Δεν έχει σκοπό να καταργήσει τον όρο του φύλου αλλά να τον αναθεωρήσει. Κάθε όψη της ταυτότητας, όπως το φύλο, η σεξουαλικότητα, η εθνικότητα, η θρησκεία πρέπει να ορίζονται μέσα στα πλαίσια μιας κοινωνίας που βασίζεται σε κανόνες και δομές που εξυπηρετούν το κοινωνικό σύστημα. Κάθε υποκείμενο όμως, έχει τη δική του προσωπική ταυτότητα την οποία προσπαθεί να κάνει αποδεκτή από την κοινωνία (Karagrigori, 2019, σ.17).

1.2.7 Περίληψη θεωριών

Σχετικά με τη βιολογική θεωρία προσέγγισης φύλου φαίνεται πως βιολογικοί παραγόντων κάνουν τα άτομα να είναι και να φέρονται διαφορετικά. Η ψυχαναλυτική θεωρία δίνει έμφαση στις εσωτερικές συγκρούσεις μεταξύ φόβων και επιθυμιών. Από την άλλη η θεωρία της κοινωνικής μάθησης διαφέρει καθώς δίνει έμφαση στη μίμηση προτύπου όπου τα παιδιά παρατηρούν και μιμούνται άτομα του ίδιου φύλου αλλά και στην διαφοροποιημένη ενίσχυση όπου τα παιδιά ανταμείβονται κάθε φορά που επιτυγχάνουν κάποια συμπεριφορά που αρμόζει στο φύλο τους. Σε αντίθεση με τη θεωρία της

κοινωνικής μάθησης ότι τα παιδιά μιμούνται παθητικά τα άτομα του ίδιου φύλου, στην γνωστική-αναπτυξιακή θεωρία το παιδί διαμορφώνει την ταυτότητά του μέσω ενεργούς δόμησης από τις δικές του εμπειρίες. Επιπλέον, η θεωρία των σχημάτων αποτελείται από στοιχεία της θεωρίας της κοινωνικής μάθησης αλλά και της γνωστικής-αναπτυξιακής θεωρίας καθώς το περιβάλλον είναι αυτό που επηρεάζει την κατανόηση του παιδιού και το καθοδηγεί ώστε να λειτουργεί με συμπεριφορές συμβατές με το φύλο του (Lightfoot, Cole, & Cole, 2014). Τέλος, οι φεμινιστικές θεωρίες είναι αυτές που υποστηρίζουν πως οι έμφυλες ταυτότητες είναι αποτέλεσμα κοινωνικής επιρροής και όχι βιολογικής προέλευσης.

Κεφάλαιο 2

2.1 Φύλο και εκπαίδευση

Η εκπαίδευση παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην ανθρώπινη ζωή. Η προσχολική αγωγή ορίζεται ως η αναπτυξιακή και εκπαιδευτική φάση που περιλαμβάνει τη γνωστική, την σωματική και την κοινωνικό-συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού (Silman, Bozcan, & Koran, 2019).

Το παιδί ξεκινά τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης από πολύ μικρή ηλικία. Σε αυτή τη διαδικασία συμπεριλαμβάνονται πολλοί παράγοντες μέσω των οποίων το παιδί θα εξελιχθεί. Σε αυτούς περιλαμβάνονται η οικογένεια και το σχολείο. Η οικογένεια είναι εκείνη που πρώτη θα επηρεάσει την κοινωνικοποίηση του παιδιού καθώς είναι αυτή που πρώτη έρχεται σε άμεση επαφή μαζί του. Ένα μεγάλο ποσοστό γονέων τείνει να συμπεριφέρεται στα παιδιά ανάλογα το φύλο του με αποτέλεσμα να ενισχύει τη δημιουργία προκαταλήψεων και στερεοτύπων που τυχόν υπάρχουν. Ένα παράδειγμα είναι τα παιχνίδια που δίνουν στα παιδιά να παίζουν ανάλογα το φύλο τους αλλά και τα χρώματα που επιλέγουν για τα αγόρια αλλά και τα κορίτσια. Συνέχεια σε αυτό έρχεται να δώσει το σχολείο και οι παιδαγωγοί καθώς από ότι φαίνεται παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στην ενίσχυση ή όχι αυτών των στερεοτύπων. Παρόλο που οι παιδαγωγοί υποστηρίζουν την άποψη των ίσων ευκαιριών έρευνες έχουν δείξει πως οι πρακτικές που χρησιμοποιούν στην τάξη αλλά και οι απόψεις που έχουν περί του θέματος έρχονται σε αντίθεση (Λαζαρίδου, 2017). Όπως αναφέρει το European Institute for Gender Equality (EIGE), η εκπαίδευση, λόγω της φύσης της, φαίνεται να έχει πολύ σημαντικό ρόλο στην εξάλειψη των έμφυλων στερεοτύπων που οδηγούν στον οριζόντιο και κάθετο διαχωρισμό και στις έμφυλες ανισότητες σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής (EIGE, 2016).

Επιπλέον, πρέπει να σημειωθεί ότι ακόμη και η μη λεκτική επικοινωνία είναι κάτι το οποίο επηρεάζει την ενίσχυση ή μη του θέματος καθώς τα παιδιά αντιλαμβάνονται τότε ενθαρρύνονται και τότε όχι ακόμη και χωρίς λόγια. Φαίνεται όμως ότι ακόμη κι αυτό είναι κάτι που συμβαίνει με γνώμονα το φύλο (Brey & Pauker, 2019). Τέλος, έμφυλες πειθαρχικές αλληλεπιδράσεις παιδιών και παιδαγωγών οδηγούν τα παιδιά στην διαμόρφωση του φύλου όπως θα 'έπρεπε' να είναι από την προσχολική ηλικία μαθαίνοντας τις αντιλήψεις περί θηλυκότητας και αρρενωπότητας. Είναι φανερό λοιπόν πως οι παιδαγωγοί παίζουν σημαντικό ρόλο στην διαδικασία όπου τα παιδιά μαθαίνουν για το φύλο (Gansen, 2018).

2.2 Συμπερίληψη στην προσχολική αγωγή

Παρά την παγκόσμια επιδίωξη ενός ενταξιακού εκπαιδευτικού προγράμματος οι ορισμοί της συμπερίληψης είναι πολλοί. Αυτή, περιλαμβάνει την άρση των εμποδίων του περιβάλλοντος, την επικοινωνία, την διδασκαλία, το αναλυτικό πρόγραμμα, την κοινωνικοποίηση και την αξιολόγηση σε όλα τα επίπεδα. Περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα παιδιών ευάλωτων στον αποκλεισμό από την γενική εκπαίδευση και την περιθωριοποίηση και όχι μόνο τα παιδιά με αναπηρία που χρήζουν ειδικής μεταχείρισης. Κατά συνέπεια, τα σχολεία συμπερίληψης αφορούν το αίσθημα του 'ανήκειν', την ανατροφή και την εκπαίδευση των παιδιών. Η φιλοσοφία αυτή ενσωματώνει την πρόσβαση, συμμετοχή και επίτευξη όλων των παιδιών και των οικογενειών τους στις δραστηριότητες του σχολείου, ενώ ικανοποιεί το πλήρες φάσμα των αναγκών καθώς συμβάλλει στην ανάπτυξη της σχολικής κοινότητας (Majoko, 2017).

Από την πλευρά της συμπερίληψης για τη διδασκαλία και τη μάθηση, τα παιδιά με μοναδικά χαρακτηριστικά δεν συμπεριλαμβάνονται μόνο σωματικά, αλλά και κοινωνικά, πολιτισμικά και συναισθηματικά στην εκπαιδευτική διαδικασία. Έτσι, η ένταξη αποτελεί βασικό συστατικό μέρος των ευρύτερων ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ένα μέρος κοινωνικής δικαιοσύνης που τοποθετείται στο επίκεντρο της εκπαίδευσης των παιδιών με αναπηρία ή με άλλες διαφορετικές μεταβλητές όπως το φύλο για την εξάλειψη των φραγμών στη συμμετοχή των παιδιών στο σχολείο και την κοινότητα. Κατά συνέπεια, τα παιδιά, συμμετέχουν στην τάξη της γενικής εκπαίδευσης λαμβάνοντας όμως κλινική, συμπληρωματική και θεραπευτική αγωγή ανάλογα με τις ανάγκες τους (Majoko, 2017).

Η παιδική ηλικία και η προσχολική εκπαίδευση αποτελεί σημαντικό παράγοντα καθώς πραγματοποιείται στην περίοδο που αναπτύσσονται και θεμελιώνονται βασικές γνώσεις και κοινωνικές και συναισθηματικές δεξιότητες που ακολουθούν το παιδί σε όλη τη διάρκεια της ζωής του (Frankel, Gold, & Ajodhia-Andrews, 2010).

Δεν υπάρχουν αυτή τη στιγμή Προσχολικά Κέντρα που να αφορούν αποκλειστικά ομάδες που αποκλίνουν από αυτό που θεωρείται τυπικά φυσιολογικό και κατά συνέπεια όλα τα παιδιά φοιτούν στα ίδια κέντρα. Πρακτικά, αυτό σημαίνει πως παιδιά με αναπηρίες, διαφορετικό φύλο, κουλτούρα, γλώσσα και θρησκεία φοιτούν στο ίδιο τμήμα. Αυτό από μόνο του καθιστά τα προσχολικά κέντρα συμπεριληπτικά κέντρα αφού είναι τα μόνα πλαίσια που αυτή τη στιγμή δέχονται παιδιά με κάθε είδους διαφορετικότητα (Kemple, 2004).

2.3 Ο ρόλος των εκπαιδευτικών

Οι παιδαγωγοί προσχολικής ηλικίας είναι πολύ σημαντικός παράγοντας στην ζωή των παιδιών καθώς είναι οι πρώτοι με τους οποίους έρχονται σε επαφή μετά τον παράγοντα οικογένεια. Οι αντιλήψεις και συμπεριφορές αυτών έχουν μόνιμη επίδραση στις αντιλήψεις και συμπεριφορές που τα παιδιά ενστερνίζονται σχετικά με τους έμφυλους ρόλους (Silman, Bozcan, & Koran, 2019). Το σχολείο εκτός από τη μετάδοση γνώσεων λειτουργεί και ως φορέας που μεταδίδει κοινωνικές απόψεις, αντιλήψεις και νόρμες, είναι δηλαδή φορέας κοινωνικοποίησης. Μέσω λοιπόν αυτού του φορέα, τα παιδιά παίρνουν πληροφορίες σχετικά με το φύλο, τις κοινωνικά αποδεκτές συμπεριφορές βάσει αυτού και πολλές ακόμα πληροφορίες.

Κάθε παιδαγωγός κουβαλάει τις δικές του προσωπικές εμπειρίες και πεποιθήσεις σχετικά με την έννοια του φύλου. Αυτή η ποικιλία απόψεων μπορεί να περιέχει την αίσθηση έμφυλης προκατάληψης που έχει βαθιά τις ρίζες της στα στερεότυπα. Οι Eckes και Trautner πιστεύουν πως αγόρια και κορίτσια αντιμετωπίζονται διαφορετικά από τους παιδαγωγούς εξαιτίας ενός περίπλοκου προτύπου προσδοκιών αυτών αλλά και των προτιμήσεων των παιδιών. Οι Fagot και Patterson παρατηρώντας δύο τάξεις προσχολικής ηλικίας ισχυρίζονται πως οι παιδαγωγοί αλληλεπιδρούν με αγόρια και κορίτσια με διαφορετικό τρόπο και συχνότητα. Οι Ewing και Taylor πιστεύουν πως οι παιδαγωγοί έχουν διαφορετικές προσδοκίες για τη συμπεριφορά των παιδιών στην τάξη και ανταμείβουν ή τιμωρούν αυτές τις συμπεριφορές σύμφωνα με τις προσδοκίες αυτές (Charman, 2016). Φαίνεται έτσι πως διαφορετικές τιμωρίες λαμβάνουν αγόρια και κορίτσια μάλλον ως προκατάληψη των παιδαγωγών ότι τα αγόρια είναι πιο ζωντανά από τα κορίτσια καθώς τα αγόρια είναι εκείνα που τιμωρούνται συχνότερα. Πολύ συχνό είναι και το φαινόμενο του διαχωρισμού σε ομάδες αγόρια-κορίτσια κάτι το οποίο ωθεί τα παιδιά στην γενικότερη εντύπωση πως αυτός ο διαχωρισμός είναι νόμος, οδηγώντας τα στην ανάπτυξη έμφυλου ανταγωνισμού (Agnot, 2006, σ.134).

Η επίδραση των στερεοτύπων σχετικά με τους έμφυλους ρόλους κατά τη διάρκεια της επικοινωνίας παιδαγωγών- μαθητών στην εκπαιδευτική διαδικασία είναι προφανής. Οι αντιλήψεις και συμπεριφορές των παιδαγωγών υποστηρίζουν τα σεξιστικά στερεότυπα της οικογένειας καθώς και της κοινωνίας που επηρεάζουν το παιχνίδι των παιδιών, τις επιλογές των φίλων, το λεξιλόγιο που χρησιμοποιούν αλλά και τις μεθόδους επίλυσης προβλημάτων (Silman, Bozcan, & Koran, 2019, pp. 41-35).

Πέρα από την λεκτική επικοινωνία σημαντικό ρόλο παίζει η μη λεκτική συμπεριφορά των παιδαγωγών. Αυτή ορίζεται ως η εκδήλωση του εσωτερικού κόσμου κάποιου ατόμου μέσα από κινήσεις του σώματος ή εκφράσεις του προσώπου μέσω έκφρασης στάσεων, συμπεριφορών και διαθέσεων. Επίδραση αυτών έχει παρατηρηθεί στις επιδόσεις, την συμπεριφορά, την διάθεση αλλά και των στάσεων των παιδιών προς τον παιδαγωγό αλλά και το σχολείο γενικότερα (Βρεττός, 2010, σσ. 47-54).

Συμπερασματικά, το σχολείο είναι ένα πλαίσιο το οποίο μπορεί να λειτουργήσει αντισταθμιστικά μόνο στην περίπτωση που οι παιδαγωγοί θα εκπαιδευτούν κατάλληλα ευαισθητοποιώντας τους σε θέματα φύλου ώστε να ανταποκριθούν επιθυμητά στο ρόλο τους. Ο παιδαγωγός θα πρέπει να είναι απαλλαγμένος από προκαταλήψεις ώστε να αναγνωρίζει και ανταποκρίνεται στις ανάγκες του κάθε παιδιού με επιτυχία. Αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα, ένα καλό πρότυπο προς μίμηση που δε θα κάνει διακρίσεις και δε θα επιβραβεύει ή επικρίνει συμπεριφορές βάσει αυτών των διακρίσεων.

2.4 Εκπαιδευτικοί και φύλο- Άνδρες παιδαγωγοί

Υπάρχουν πολλοί διαφορετικοί παράγοντες που επηρεάζουν τις επαγγελματικές επιλογές των ατόμων. Σύμφωνα με την Rentzou(2013), οι Miller, Neathey, Pollard και Hill συνοψίζουν τους παράγοντες που μπορεί να επηρεάσουν αυτή την επιλογή στα ακόλουθα: επαγγελματικός διαχωρισμός, ατομική ικανότητα, στάσεις και ενδιαφέροντα, γονικές συμπεριφορές και υποστήριξη, τρόποι διδασκαλίας και μάθησης αλλά και αμοιβές (Rentzou, 2013). Ένα παράδειγμα τέτοιου διαχωρισμού είναι το άκρως γυναικοκρατούμενο επάγγελμα του παιδαγωγού προσχολικής ηλικίας.

Τα έμφυλα χαρακτηριστικά ανδρών και γυναικών διαφοροποιούνται στους έμφυλους ρόλους εξαιτίας της επιρροής που δέχονται από την κοινωνία και καταδεικνύουν διαφορές στην συμπεριφορά. Σύμφωνα με τα δεδομένα του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (Organization for Economic Co-operation and Development-OECD), η πλειοψηφία των παιδαγωγών προσχολικής ηλικίας αλλά και πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στις περισσότερες χώρες είναι γυναίκες (Silman, Bozcan, & Koran, 2019).

Πολιτισμικοί, οικονομικοί αλλά και θρησκευτικοί είναι οι λόγοι για τους οποίους έχουν διαμορφωθεί έμφυλοι ρόλοι στην ιστορία της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Πιο συγκεκριμένα, η φύση των γυναικών πιστεύεται πως είναι τέτοια που παρέχει φροντίδα και υποστήριξη με αποτέλεσμα να θεωρούνται κατάλληλες για να παρέχουν φροντίδα και προστασία στα παιδιά. Από την άλλη, στους άνδρες δεν δίνεται η ίδια εμπιστοσύνη καθώς

θεωρείται ότι η ανάγκη για προστασία και φροντίδα καλύπτεται από τις γυναίκες. Στην πραγματικότητα, η διδασκαλία και συγκεκριμένα η προσχολική, θεωρείται ως γυναικείο επάγγελμα. (Silman, Bozcan, & Koran, 2019). Δεδομένου ότι οι γονείς έχουν κάποιες προσδοκίες από τους παιδαγωγούς προσχολικής ηλικίας, όπως η φροντίδα, οι γυναίκες θεωρούνται οι πλέον κατάλληλες για αυτή τη δουλειά (Sak, Sahin, & Sahin, 2012).

Όπως αναφέρουν οι Sari και Basarir, η Sayilan (2012) υποστήριξε ότι η έμφυλη ανισότητα ξεκινά από την προσχολική ηλικία και συνεχίζεται σε όλα τα στάδια και σε όλα τα επίπεδα εκπαίδευσης. Αναφέρουν ότι η Unterhalter τονίζει πως η έμφυλη ανισότητα ενσωματώνεται βαθιά στους κανόνες, τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων αλλά και τις άγραφες κουλτούρες. Οι εκπαιδευτικοί είναι ένας από τους φορείς όπου αυτές οι ανισότητες φαίνεται να είναι πιο διακριτές (Sari & Basarir, 2016).

Όπως αναφέρθηκε από τον Berk (2013), οι παιδαγωγοί ενδέχεται να ενεργούν με τρόπο που βοηθά την συνέχιση των κοινωνικών ρόλων που διδάσκονται στο σπίτι και υποστηρίζει στερεοτυπικές κριτικές. Ενώ οι ανδρικές συμπεριφορές των κοριτσιών θεωρούνται κάποιες φορές «ισχυρές» και είναι αποδεκτές, οι γυναικείες συμπεριφορές των αγοριών συχνά επικρίνονται (Silman, Bozcan, & Koran, 2019).

Σύμφωνα με τη Rentzou (2013) ο ρόλος των ανδρών παιδαγωγών στην προσχολική ηλικία είναι καθοριστικός για τη διασφάλιση της ποιότητας της παρεχόμενης εκπαίδευσης και φροντίδας. Η ύπαρξή τους στα προσχολικά κέντρα μπορεί να επηρεάσει εκτός των άλλων τη δομή της οικογένειας αφού τα παιδιά, αγόρια και κορίτσια, μέσω της αλληλεπίδρασής τους με άνδρες παιδαγωγούς κατανοούν καλύτερα πως είναι κοινωνικά αποδεκτή η συμμετοχή των ανδρών στην φροντίδα των παιδιών αλλά και το να κάνουν δουλειές στο σπίτι. Επίσης, τα αγόρια, είναι πιθανότερο με τον τρόπο αυτό να θαυμάζουν και να έχουν ως πρότυπο κάποιον άνδρα αντί κάποιας γυναίκας κι αντίστοιχα τα κορίτσια οδηγούνται σε διερεύνηση του πεδίου μέσω ποικίλων δραστηριοτήτων και συζητήσεων με τους άνδρες παιδαγωγούς. Ωστόσο, οι άνδρες δε θα πρέπει να θεωρούνται μόνο πρότυπα, αλλά άτομα τα οποία φέρνουν νέες και διαφορετικές ιδέες και μια ποικιλία ικανοτήτων στο προσχολικό πρόγραμμα, που θα έχουν θετικές επιδράσεις και στα παιδιά αλλά και στο πρόγραμμα (Rentzou & Ziganitidou, 2009).

Οι Anliak και Beyazkurk (2008) τόνισαν πως το να είσαι καλός παιδαγωγός είναι πολύ πιο σημαντικό από το να είσαι άνδρας παιδαγωγός. Θεώρησαν έτσι απαραίτητη τη μείωση των κοινωνικών προκαταλήψεων που σχετίζονται με το φύλο των παιδαγωγών.

Επιπλέον, οι Cooney και Bittner (2001) υποστήριξαν πως τα μικρά παιδιά χρειάζονται άνδρες παιδαγωγούς για να γίνουν επιτυχημένα κάτι το οποίο μπορεί να ερμηνευτεί ως επιτυχημένες υλοποιήσεις και στάσεις των ανδρών παιδαγωγών (Sak, Sahin, & Sahin, 2012).

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι οι άντρες ασκούν σημαντικές επιδράσεις στην ολόπλευρη ανάπτυξη του παιδιού στα πρώτα χρόνια της ζωής του και γι' αυτό το λόγο η παρουσία τους ως παιδαγωγοί στα προσχολικά κέντρα κρίνεται αναγκαία. Για να καταρριφθούν τα στερεότυπα των φύλων και να οδηγηθούμε σε μια πιο ισότιμη κοινωνία πρέπει να εκπαιδευτούν και να προσληφθούν περισσότεροι άντρες παιδαγωγοί προσχολικής ηλικίας στα προσχολικά κέντρα που φοιτούν τα μικρά παιδιά (Rentzou & Ziganitidou, 2009).

Β' ΜΕΡΟΣ- ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Κεφάλαιο 3

3.1 Σκοπός

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να μελετηθούν οι αντιλήψεις παιδαγωγών προσχολικής ηλικίας για το φύλο, τα χαρακτηριστικά του και τα έμφυλα στερεότυπα στην τάξη καθώς και ο ρόλος του άνδρα παιδαγωγού. Επιπλέον, όπως έχει ήδη αναφερθεί, τα παιδιά μπορούν να ωφεληθούν από τους άντρες παιδαγωγούς καθώς αλληλεπιδρούν με περισσότερο χιούμορ και ενθουσιασμό από ότι οι γυναίκες. Στόχος λοιπόν, είναι να μελετηθούν οι απόψεις των παιδαγωγών σχετικά με το ρόλο του άνδρα παιδαγωγού για το αν είναι σημαντικός και με ποιο τρόπο στην διαμόρφωση των έμφυλων ταυτοτήτων στην προσχολική ηλικία. Τέλος, η παρούσα έρευνα επιδιώκει την αναφορά σε ένα σχολείο για όλους. Ερευνητικά ερωτήματα:

- ο Πως οι παιδαγωγοί προσχολικής ηλικίας αντιλαμβάνονται την έννοια του φύλου;
- ο Ποια χαρακτηριστικά αποδίδουν τυπικά στα δύο φύλα και πως αιτιολογούν τις πιθανές διαφορές;
- ο Ο τρόπος αλληλεπίδρασης παιδαγωγών και παιδιών διαφοροποιείται ανάλογα το φύλο του παιδιού;
- ο Ποιος ο ρόλος του σχολείου αλλά και των γυναικών και ανδρών παιδαγωγών στη διαμόρφωση της έμφυλης ταυτότητας των παιδιών;
- ο Μπορεί ένα σχολείο να περιλαμβάνει όλα τα παιδιά;

3.2 Ερευνητικό εργαλείο

Αναφορικά με το ερευνητικό εργαλείο, για την παρούσα έρευνα, επιλέχθηκε η ημιδομημένη συνέντευξη με ερωτήσεις ανοιχτού τύπου. Αυτές, παρέχουν ελευθερία στον ερωτώμενο να μιλήσει για ένα θέμα στο οποίο παραμένουμε συγκεντρωμένοι μέσω αυτών για συλλογή πληροφοριών με σκοπό την αποδόμησή τους (Bryman, 2012, Bell, 1997).

Δημιουργήθηκε έτσι ο παρακάτω οδηγός συνέντευξης αποτελούμενος από ερωτήσεις με σκοπό τη συλλογή δεδομένων για την έρευνά σχετικά με τις έμφυλες ταυτότητες και στερεότυπα αλλά και τους άνδρες παιδαγωγούς στα κέντρα προσχολικής αγωγής . Κατά την διάρκειά τους θα χρησιμοποιηθούν περαιτέρω ερωτήσεις που θα

βοηθήσουν τον συνεντευξιαζόμενο στην καλύτερη κατανόηση του θέματος αλλά και τον ερευνητή στο να κατανοήσει σε βάθος αυτό που λέει ο συνομιλητής του.

Αρχικά, θα γίνουν κάποιες ερωτήσεις για να γνωρίσουμε τον συνεντευξιαζόμενο. (πτυχίο, προϋπηρεσία, φύλο, ηλικίες παιδιών.)

Αναφορά στο σκοπό της έρευνας.

- Τι σημαίνει φύλο για εσένα;
- Πως θα περιέγραφες ένα αγόρι αναφορικά με τη συμπεριφορά, τις ικανότητες και την προσωπικότητα του;
- Ένα κορίτσι;
- Που αποδίδετε αυτές τις διαφορές; (αν υπάρχουν)
- Θεωρείτε ότι έχετε ίδιο τρόπο αντιμετώπισης προς όλα τα παιδιά;
- Πότε ενθαρρύνεις τα αγόρια; π.χ;
- Πότε ενθαρρύνεις τα κορίτσια; π.χ;
- Πότε τιμωρείς τα αγόρια; π.χ;
- Πότε τιμωρείς τα κορίτσια; π.χ;
- Αντιστοίχισε τις παρακάτω εικόνες με το φύλο που κατά τη γνώμη σου ταιριάζουν.
- Ποια θα ήταν η δική σου αντίδραση αν (π.χ. ο 'Κώστας' έπαιζε με μια κούκλα μωρό;)

Αναφορά ορισμού της ταυτότητας φύλου.

- Ποιος κατά τη γνώμη σου είναι ο ρόλος του σχολείου στη διαμόρφωση των έμφυλων ταυτοτήτων των παιδιών;
- Ποιος είναι ο ρόλος των γυναικών παιδαγωγών, ως η πλειοψηφία, στη διαμόρφωση φύλου των παιδιών;
- Τι θα συνέβαινε αν ήταν άντρες;
- Θεωρείς ότι υπάρχει κάτι που επηρεάζει τον τρόπο που πράττεις εντός σχολείου όσον αφορά τα έμφυλα θέματα;
- Θεωρείς ότι υπάρχει κάτι που δεν έχω συμπεριλάβει και θα ήθελες να προσθέσεις;
- Πως σου φάνηκε η συνέντευξη;

3.3 Δείγμα

Για το σκοπό της έρευνας, οι συμμετέχοντες αποτελούνται από δέκα παιδαγωγούς προσχολικής ηλικίας που εργάζονται ή έχουν εργαστεί στο παρελθόν σε προσχολικά κέντρα και οι οποίοι καλούνται να συζητήσουν το θέμα των έμφυλων ταυτοτήτων και το ρόλο του άνδρα παιδαγωγού στην προσχολική τάξη.

Με σκοπό την εύρεση των συμμετεχόντων στην έρευνα χρησιμοποιήθηκε η δειγματοληψία με τη μέθοδο της χιονοστιβάδας που θεωρήθηκε ο πλέον κατάλληλος τρόπος, καθώς ο ερευνητής έρχεται σε πρώτη επαφή με μια μικρή ομάδα ατόμων που είναι σχετική με το θέμα της έρευνας και στην προκειμένη περίπτωση ήταν τρία άτομα και στη

συνέχεια χρησιμοποιεί αυτή την ομάδα με σκοπό την εύρεση κι άλλων ατόμων (Bryman, 2012, σελ.202).

Αφού βρέθηκαν οι συμμετέχοντες, πραγματοποιήθηκαν οι συνεντεύξεις ατομικά σε μέρα και ώρα που οι ίδιοι επιθυμούσαν μέσω της πλατφόρμας Zoom. Πριν ξεκινήσουν οι συμμετέχοντες, κλήθηκαν να διαβάσουν πληροφορίες, που τους στάλθηκαν μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, σχετικά με την έρευνα καθώς και να συμπληρώσουν τη φόρμα συναίνεσης (Παράρτημα II). Τους δόθηκε επίσης η ευκαιρία να εκφράσουν απορίες και να ζητήσουν περισσότερες λεπτομέρειες αν το επιθυμούσαν.

Το δείγμα αποτελείται από δέκα παιδαγωγούς προσχολικής ηλικίας. Τρεις από αυτούς είναι άνδρες, Ο Χρήστος, ο Τάσος και ο Στέλιος. Οι υπόλοιποι, αποτελούνται από επτά γυναίκες, η Κατερίνα, η Νικολέτα, η Σμαράγδα, η Αριάδνη, η Μαρίζα, η Γεωργία και η Ζωή.

Ο Χρήστος είναι παιδαγωγός προσχολικής ηλικίας με εμπειρία περίπου οκτώ χρόνια όπου δουλεύει κυρίως με παιδιά ηλικίας τριών έως πέντε ετών.

Ο Τάσος, επίσης παιδαγωγός προσχολικής ηλικίας που έχει εργαστεί σε παιδικούς σταθμούς και δομή φιλοξενίας προσφύγων για περίπου δύο χρόνια, κυρίως σε μεταβρεφικά τμήματα.

Ο Στέλιος, απόφοιτος του παιδαγωγικού τμήματος νηπιαγωγών, εργάζεται τα τελευταία επτά χρόνια ως παιδαγωγός και το μεγαλύτερο διάστημα ασχολείται αποκλειστικά με νήπια.

Η Κατερίνα, παιδαγωγός προσχολικής ηλικίας, με εμπειρία δεκαοκτώ ετών κυρίως με τα πιο μεγάλα παιδιά του παιδικού σταθμού. Τα τελευταία χρόνια όμως εργάζεται με πιο μικρά.

Η Νικολέτα, έχει σπουδάσει προσχολική αγωγή με εκπαίδευση στο μοντεσοριανό σύστημα εκπαίδευσης στις ηλικίες από τη γέννηση έως τριών ετών. Τα τελευταία δύο χρόνια εργάζεται με παιδιά ηλικίας ενός έως δυόμισι ετών αλλά έχει εργαστεί για λίγο και με λίγο μεγαλύτερα παιδιά.

Η Σμαράγδα, είναι απόφοιτη του παιδαγωγικού τμήματος νηπιαγωγών και δουλεύει τα τελευταία 24 χρόνια με παιδιά ηλικίας τεσσάρων έως έξι. Έχει αναλάβει επίσης καθήκοντα υπεύθυνης για κάποια από αυτά τα χρόνια.

Η Αριάδνη είναι νηπιαγωγός που εργάζεται τον τελευταίο χρόνο σε τμήμα προνηπίου, όμως, βοηθάει και σε πιο μικρά τμήματα όταν χρειάζεται κι έχει εργαστεί στο παρελθόν και με παιδιά έως και δέκα ετών.

Η Μαρίζα είναι παιδαγωγός προσχολικής ηλικίας με προϋπηρεσία δεκατεσσάρων ετών που έχει δουλέψει με παιδιά ηλικίας δυόμιση έως τεσσάρων ετών. τα τελευταία χρόνια κυρίως με μεταβρεφικό τμήμα.

Η Γεωργία, είναι άνεργη όμως έχει εργαστεί για περίπου πέντε χρόνια σε παιδικούς σταθμούς σε διάφορα τμήματα κι έχει ασχοληθεί και με δημιουργική απασχόληση παιδιών κατ' οίκον.

Τέλος, η Ζωή έχει τελειώσει το τμήμα εκπαίδευσης κι αγωγής προσχολικής ηλικίας και τα τελευταία δύο χρόνια δουλεύει με παιδιά ηλικίας τριών έως τεσσάρων. Προηγούμενη εμπειρία έχει σε ίδια ηλικιακή ομάδα.

3.4 Ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας

Στην διεξαγωγή κοινωνικής έρευνα κάποιες φορές είναι δυνατό τα αποτελέσματα να μην ανταποκρίνονται στα πραγματικά δεδομένα. Αυτό μπορεί να συμβεί από λάθη που μπορεί να προκύψουν στην διεξαγωγή της έρευνας, από παράγοντες που επηρεάζουν τους συνεντευξιαζόμενους, είτε ακόμα κι από ασάφεια του ερευνητικού εργαλείου. Τέτοια προβλήματα μας συνδέουν με τους όρους εγκυρότητα και αξιοπιστία της έρευνας. (Νόβα-Καλτσούνη,2006, σ.55)

Όπως κάθε ερευνητική μελέτη, έτσι και η παρούσα, πραγματοποιείται με κάποιους κανόνες και αρχές με σκοπό να διασφαλιστεί η εγκυρότητα, η αξιοπιστία αλλά και η προστασία των προσωπικών δεδομένων των συμμετεχόντων. Κατά τη διάρκεια της έρευνας:

- ✓ Ενημερώθηκαν οι συμμετέχοντες για το σκοπό της έρευνας
- ✓ Δήλωσαν την γραπτή συγκατάθεσή τους για τη συμμετοχή τους σε αυτή αλλά και την ηχογράφηση της συνέντευξης μας και
- ✓ Διαβεβαίωσα τους συμμετέχοντες πως η συμμετοχή τους είναι ανώνυμη και πως οι ηχογράφηση θα χρησιμοποιηθεί μόνο για το σκοπό της έρευνας

3.5 Πιλοτική συνέντευξη

Πριν την έναρξη των συνεντεύξεων προηγήθηκε πιλοτική συνέντευξη με σκοπό τον εντοπισμό πιθανών ασαφειών και δυσκολιών κατά την διεξαγωγή της αλλά και τη χρονομέτρηση αυτής. Πράγματι χρειάστηκαν κάποιες αλλαγές καθώς φάνηκε ότι κάποιες ερωτήσεις δεν ήταν απόλυτα κατανοητές από τον συνεντευξιαζόμενο και χρειαζόταν καλύτερη διατύπωση. Ως προς το χρόνο δεν υπήρξε κάποια δυσκολία.

3.6 Συλλογή δεδομένων

Ως μέθοδος προσέγγισης επιλέχθηκε η ποιοτική, καθώς είναι εκείνη που συνάδει με τους στόχους της έρευνας καθώς τοποθετεί τον ερευνητή ως παρατηρητή που εστιάζει στο νόημα και όχι στη συμπεριφορά των ανθρώπων (Ισαρη & Πουρκός, 2015).

Έτσι, η συλλογή δεδομένων θα πραγματοποιηθεί από ατομικές ημιδομημένες συνεντεύξεις σε παιδαγωγούς προσχολικής ηλικίας που δουλεύουν ή έχουν δουλέψει στο παρελθόν. Αποτελούνται από ερωτήσεις, με σκοπό να εκτιμηθεί μέσω πληροφοριών, μια κατάσταση, ένα άτομο ή ένα γεγονός (Τσιπλητάρης & Μπάμπαλης, 2011). Οι ημιδομημένες συνεντεύξεις μας βοηθούν να παραμείνουμε συγκεντρωμένοι στα ερευνητικά μας ερωτήματα καθώς και να εστιάσουμε στην αφήγηση των συμμετεχόντων με σκοπό να εντοπίσουμε το νόημα αυτών (Bryman, 2012). Οι συνεντεύξεις αυτές παρέχουν ελευθερία στον ερωτώμενο να μιλήσει για κάτι που τον ενδιαφέρει αλλά οι ερωτήσεις είναι αυτές που ορίζουν το γενικό πλαίσιο συζήτησης (Bell, 1997). Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν υπό συνθήκες πανδημίας του Covid-19 σε χρόνο που οι συμμετέχοντες επιθυμούσαν. Παρόλο που τέθηκε η σοβαρή πιθανότητα διεξαγωγής μέσω διαδικτύου ή τηλεφώνου, δεν υπήρξε κανένα ζήτημα στην συναίνεση και τη διατήρηση της ανωνυμίας. Πριν τη διεξαγωγή τους, όλοι οι παιδαγωγοί που θα συμμετείχαν, ενημερώθηκαν με μήνυμα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου για το θέμα και πήραν τη διαβεβαίωση πως τα δεδομένα θα χρησιμοποιηθούν μόνο για την έρευνα. Σε περίπτωση που κάποιος από τους συνεντευξιαζόμενους άλλαζε γνώμη για τη συμμετοχή του, μπορούσε να σταματήσει οποιαδήποτε στιγμή και να ζητήσει να εξαιρεθεί από την έρευνα. Σύμφωνα με τις βασικές αρχές δεοντολογίας της ποιοτικής έρευνας, υπήρξε συγκατάθεση στην έρευνα και απόλυτη ανωνυμία.

Μετά την κατάλληλη προετοιμασία, διεξήχθησαν οι συνεντεύξεις φροντίζοντας να τηρηθεί η μέρα και ώρα που είχε συμφωνηθεί και επιδεικνύοντας στοιχεία ενεργητικής ακρόασης απέναντι στους συμμετέχοντες.

Κάθε συνέντευξη διήρκεσε περίπου μισή ώρα, με κάποιες εξαιρέσεις και ηχογραφήθηκαν με σκοπό την καλύτερη κατανόησή τους μετά την απομαγνητοφώνηση τους. Απομαγνητοφωνήθηκαν και έγιναν απόκρυψη οποιουδήποτε στοιχείου μπορεί να αποκαλύψει την ταυτότητα του συμμετέχοντα καθώς είναι ανώνυμες. Έτσι, τα ονόματα των συμμετεχόντων που χρησιμοποιούνται στην παρούσα έρευνα είναι ψευδώνυμα.

3.7 Ανάλυση δεδομένων-Αποτελέσματα

Μια από τις πιο κοινές προσεγγίσεις ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων είναι η θεματική ανάλυση. Η αναζήτηση θεμάτων είναι μια δραστηριότητα που μπορεί να διακρίνεται σε πολλές αν όχι σε όλες τις προσεγγίσεις ποιοτικής ανάλυσης όπως είναι η θεμελιωμένη θεωρία ή η κριτική ανάλυση λόγου (Alan Bryman, 2012, σ.578-581).

Παρά τη φαινομενική συχνότητα χρήσης της στην ανάλυση ποιοτικών δεδομένων, η θεματική ανάλυση είναι μια αξιοσημείωτα ανεπτυγμένη διαδικασία. Αυτό όμως που πραγματικά αποκαλείται θέμα είναι κάτι που δύσκολα ορίζεται. Σε γενικές γραμμές, θέμα είναι μια κατηγορία που προσδιορίζεται από τον αναλυτή μέσω των δεδομένων του, που σχετίζεται με τα ερευνητικά του ερωτήματα, που βασίζεται στην αποκωδικοποίηση μεταγραφών ή σημειώσεων και που παρέχει στον ερευνητή τη βάση για την ερευνητική κατανόηση των δεδομένων που συμβάλλουν θεωρητικά στη βιβλιογραφία που σχετίζεται με το επίκεντρο της έρευνας (Alan Bryman, 2012, σ.578-581).

Κύρια στρατηγική της θεματικής ανάλυσης είναι ότι τα ποιοτικά δεδομένα προϋποθέτουν ένα πλαίσιο το οποίο περιγράφεται ως μέθοδος συλλογής και σύνθεσης δεδομένων. Η ιδέα είναι ότι οικοδομούμαι ένα ευρετήριο κεντρικών θεμάτων και υποθεμάτων τα οποία είναι ουσιαστικά επαναλαμβανόμενα μοτίβα στο κείμενο. Τα θέματα είναι προϊόντα μιας ενδελεχούς ανάγνωσης και επανεξέτασης των μεταγραφών ή σημειώσεων που αποτελούν τα δεδομένα της έρευνας (Alan Bryman, 2012, σ.578-581).

Η θεματική ανάλυση δεδομένων είναι μια μέθοδος για τον συστηματικό εντοπισμό και οργάνωση, προσφέροντας κατανόηση σε νοητικά μοτίβα(θέματα) σε ένα σύνολο δεδομένων. Είναι μια μέθοδος που επιτρέπει στον ερευνητή να δει και να κατανοήσει συλλογικές ή κοινές έννοιες και εμπειρίες. Είναι ένας τρόπος λοιπόν, προσδιορισμού θέματος που έχει να κάνει με τις ομοιότητες και διαφορές των μεταγραφών που καταγράφηκαν (Braun, & Clarke, 2012). Ένα πολύ σημαντικό κομμάτι της θεματικής ανάλυσης είναι ότι τα θέματα πρέπει να αξιολογηθούν ώστε να

αντιπροσωπεύουν το σύνολο του κειμένου. Όπως αναφέρει ο Alhojailan, οι Miles και Huberman ισχυρίστηκαν πως η εγκυρότητα των θεμάτων στο αρχικά αλλά και τελικό στάδιο της ανάλυσης είναι ουσιώδης. Έχει προταθεί ότι ο ερευνητής θα πρέπει να περιλαμβάνει ένας εξωτερικό παρατηρητή κατά τη διάρκεια των σταδίων αξιολόγησης και αναγνώρισης θεμάτων. Ο κύριος σκοπός της διαδικασίας αυτής είναι η επίτευξη αξιοπιστίας στην κωδικοποίηση της θεματικής ανάλυσης (Alhojailan, 2012).

Οι Braun και Clarke (2006), παρουσίασαν ένα συστηματικό οδηγό για την θεματική ανάλυση των δεδομένων της ποιοτικής έρευνας. Οι έξι φάσεις της οποίας είναι:

1. Εξοικείωση με τα δεδομένα
2. Παραγωγή αρχικών κατηγοριών
3. Αναζήτηση θεμάτων
4. Κριτική
5. Ορισμός και ονομασία θεμάτων
6. Έκθεση των ευρημάτων

Σύμφωνα με τον Τσιώλη (2018), οι φάσεις αυτές είναι πέντε. Η μετεγγραφή της συνέντευξης όπου ο ερευνητής μεταφέρει σε γραπτό κείμενο την ηχητικά καταγεγραμμένη συνομιλία, η εξοικείωση με τα δεδομένα και ο εντοπισμός και συγκέντρωση των αποσπασμάτων που αντιστοιχούν στα ερευνητικά ερωτήματα και στη συνέχεια γίνεται η κωδικοποίηση όπου ερμηνεύονται τα δεδομένα με σκοπό την κατανόησή τους. Στη συνέχεια γίνεται η μετάβαση από τους κωδικούς στα θέματα, τα οποία αποτελούν αυτόνομες εννοιολογικές οντότητες που απαντούν στα ερευνητικά ερωτήματα. Τέλος, πραγματοποιείται η έκθεση των ευρημάτων που αναδείχθηκαν και απαντούν στα ερευνητικά αυτά ερωτήματα (Τσιώλης, 2018).

Η εξοικείωση με τα δεδομένα ξεκίνησε ήδη κατά την λήψη τους αλλά και κατά τη διάρκεια της απομαγνητοφώνησής τους. Όσο η απομαγνητοφώνηση βρισκόταν σε εξέλιξη δημιουργήθηκαν οι αρχικοί κωδικοί. Αυτοί, αποτελούνται από όρους και προβληματισμούς που οι ίδιοι οι παιδαγωγοί εξέφρασαν σχετικά με τα έμφυλα θέματα. Ιδιαίτερη σημασία δόθηκε στα κομμάτια που απαντούν τα ερευνητικά ερωτήματα. Οι κωδικοί επιλέχθηκαν με γνώμονα τον αριθμό των επαναλήψεων και στη συνέχεια οργανώθηκαν σε θέματα όπως προτείνει η θεματική ανάλυση (Bryman, 2012, Braun & Clarke, 2006). Αφού αναπτύχθηκαν και αναθεωρήθηκαν τα θέματα μελετήθηκε σχετική βιβλιογραφία με σκοπό να γίνει συσχέτιση θεμάτων και θεωρίας.

Η παρούσα έρευνα επικεντρώνεται στις απόψεις παιδαγωγών προσχολικής ηλικίας σχετικά με θέματα που σχετίζονται με το φύλο στα προσχολικά κέντρα αλλά και στις προτάσεις των ίδιων για ένα εκπαιδευτικό πλαίσιο που δεν αποκλείει κανέναν. Σύμφωνα με τα ευρήματα της, τα θέματα που εντοπίστηκαν από την θεματική ανάλυση των δεδομένων είναι:

- Η έννοια του φύλου
- Κοινωνικοπολιτισμικά χαρακτηριστικά παιδιών
- Αναπαραγωγή έμφυλων στερεοτύπων
- Το σχολείο επηρεάζει τη διαμόρφωση των έμφυλων ταυτοτήτων
- Εφαρμογή της ίδιας συνέπειας για διαφορετικούς λόγους ανάλογα το φύλο.
- Ένα σχολείο για όλα τα παιδιά.
- Απουσία εκπαίδευσης σχετικά με θέματα φύλου

Πιο συγκεκριμένα, αρχικά αναλύεται η έννοια του φύλου όπως αυτή διατυπώθηκε από τους παιδαγωγούς. Στη συνέχεια παρατίθενται τα κοινωνικοπολιτισμικά χαρακτηριστικά των παιδιών σύμφωνα με τις απόψεις των ίδιων και αναλύονται τα έμφυλα στερεότυπα που γίνονται αντιληπτά στα κέντρα προσχολικής αγωγής αλλά και η απουσία εκπαίδευσης που καθιστούν τους παιδαγωγούς έτοιμους να συμμετάσχουν σε μια εκπαιδευτική διαδικασία χωρίς αποκλεισμούς.

Θέμα Α: Η έννοια του φύλου

Αναφορικά με το πρώτο ερευνητικό ερώτημα για το πως οι παιδαγωγοί αντιλαμβάνονται την έννοια του φύλου, τα ευρήματα μας οδηγούν σε διττό αποτέλεσμα. Όπως ήδη έχει διατυπωθεί από τον Connell (2006), το φύλο όπως περιγράφεται από τους παιδαγωγούς έχει δύο εκφάνσεις. Εκείνη που το ορίζει ως κάτι το οποίο είναι βιολογικά προκαθορισμένο κι έχει να κάνει με τα σωματικά χαρακτηριστικά του ατόμου κι εκείνη που θεωρεί το φύλο ως κατασκεύασμα κοινωνικό κι έχει να κάνει με τις συμπεριφορές, αντιλήψεις και χαρακτηριστικά που εκδηλώνει το άτομο και είναι αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασής με το περιβάλλον του.

Πιο συγκεκριμένα, η Νικολέτα αναφέρει πως το φύλο είναι άνδρας και γυναίκα, αρσενικό ή θηλυκό και σχετίζεται με τα εξωτερικά χαρακτηριστικά αλλά και τις διαφορετικές ανάγκες των ατόμων. Ο Τάσος συμφωνεί με αυτή την άποψη και προσθέτει πως αυτό καθορίζει τις αντιλήψεις και τα συναισθήματά μας. Επιπλέον, η Αριάδνη ενώ φαίνεται να συμφωνεί με την άποψη αυτή, θεωρεί πως σημαντικό ρόλο παίζουν κι οι

εξωτερικοί παράγοντες, καθώς επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τα άτομα. Υπάρχει όμως και η οπτική του κοινωνικού φύλου που έρχεται να συμφωνήσει με τα λεγόμενα του Στέλιου που όπως αναφέρει «το φύλο είναι ένα κοινωνικό κατασκεύασμα, το οποίο ταυτίζεται πάρα πολύ με τα κοινωνικά στερεότυπα». Κι ενώ κάποιοι στηρίζουν ή το βιολογικό ή το κοινωνικό φύλο υπάρχουν κι εκείνοι, όπως ο Χρήστος που στηρίζει και τις δύο οπτικές λέγοντας πως το φύλο «έχει να κάνει με βιολογικά αλλά και κοινωνικά κριτήρια».

Μελετώντας τις απαντήσεις των συμμετεχόντων γίνεται αντιληπτό πως φύλο είναι κάτι με το οποίο γεννιόμαστε κι είναι εμφανές στα σωματικά μας χαρακτηριστικά αλλά ταυτόχρονα είναι κάτι που επηρεάζεται αρκετά κι από εξωτερικούς παράγοντες όπως έχει διατυπωθεί ήδη σε προηγούμενες έρευνες (Connell, 2006).

Θέμα Β: Κοινωνικά-πολιτισμικά χαρακτηριστικά παιδιών

Με τη γέννησή του το νέο μέλος της κοινωνίας έχει τα ιδιαίτερα ατομικά χαρακτηριστικά (βιολογικά) που το διακρίνουν από όλα τα άλλα μέλη της. Η κοινωνία μεταφέρει στο άτομο τον πολιτισμό της, επιδρώντας καθοριστικά στη διαμόρφωση της προσωπικότητας και της συμπεριφοράς του που αποτελούν τα κοινωνικά-πολιτισμικά χαρακτηριστικά που κάθε κοινωνία μεταβιβάζει στα άτομα - μέλη της (Δασκαλάκης, 2014).

Ερευνώντας το πώς οι ίδιοι οι παιδαγωγοί βλέπουν τα παιδιά από άποψη κοινωνικό- πολιτισμικών χαρακτηριστικών είναι φανερό πως τα αγόρια φαίνονται αρκετά δυναμικά και ενεργητικά και πολλές φορές αναφέρονται ως βίαια ή επιθετικά. Συγκεκριμένα, η Γεωργία αναφέρει πως «Τα αγόρια είναι πολύ δυναμικά και για να δείξουν τη δύναμη αυτή γίνονται επιθετικά». Η Αριάδνη τα αποκαλεί ζωηρά και υπερκινητικά συμφωνώντας με την Σμαράγδα και τέλος, ο Χρήστος με τον Στέλιο συμφωνούν, χαρακτηρίζοντάς τα ατίθασα, δραστήρια και επιθετικά. Σπανιότερα, είναι ευαίσθητα και παιχνιδιάρικα και κάποιες φορές επιζητούν την αγκαλιά όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Ζωή. Από την άλλη τα κορίτσια, είναι κυρίως φιλικά κι ευγενικά ενώ χαρακτηρίζονται από την Ζωή ως ‘πριγκιπισσούλες’, έξυπνα, ‘γκρινιάρικα’ συγκριτικά με τα αγόρια, με καλούς τρόπους και πιο ικανά και πρόθυμα να συνεργαστούν. Γκρινιάρικα χαρακτηρίζονται επίσης από την Γεωργία και την Σμαράγδα η οποία τα αναφέρει και ως τσαούσες, πεισματάρικα αλλά και πολύ έξυπνα. Αναφέρονται επίσης ως κακομαθημένα, ντροπαλά, ήπιων τόνων και πιο κοινωνικά. Η Αριάδνη υποστηρίζει πως αποζητούν συχνά την αγκαλιά. Τέλος, αποκαλούνται από την Γεωργία εσωστρεφή συγκριτικά με τα αγόρια, από

τον Χρήστο συναισθηματικά και από τον Στέλιο ομιλητικά αλλά και πιο ικανά στο να συνεργαστούν καθώς φαίνονται λιγότερο αντιδραστικά από τα αγόρια.

Γίνεται αντιληπτό πως οι παιδαγωγοί που έλαβαν μέρος στην παρούσα έρευνα χρησιμοποίησαν διαφορετικούς χαρακτηρισμούς για αγόρια και διαφορετικούς για κορίτσια. Χρησιμοποίησαν κατά κύριο λόγο χαρακτηρισμούς που συμφωνούν με όσα είναι αποδεκτά από την κοινωνία και 'επιτρέπεται' να εντοπίζονται σε αγόρια και κορίτσια ανάλογα το φύλο τους (Skočajić, Radosavljević, Okičić, Janković, & Žeželj, 2020).

Θέμα Γ: Τα έμφυλα στερεότυπα

Τα έμφυλα στερεότυπα αναφέρονται σε κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά ανδρών και γυναικών εξαιτίας διαφορών που εντοπίζονται σωματικά και βιολογικά αλλά και στον κοινωνικό τομέα (Cook & Cusack, 2011). Αυτά σύμφωνα με τις αντιλήψεις των παιδαγωγών που ερωτήθηκαν έχουν διάφορες πηγές προέλευσης και αναφέρονται παρακάτω.

Οι απαντήσεις των παιδαγωγών έρχονται να επιβεβαιώσουν τους Cook και Cusack πως τα στερεότυπα είναι κάτι το οποίο καθορίζει αρκετές από τις συμπεριφορές μας και προέρχονται κυρίως από την κοινωνία στην οποία ζούμε. Μέσα σε αυτή ανήκει η οικογένεια στην οποία έχουμε μεγαλώσει αλλά και τα βιώματα που έχει ο καθένας από εμάς και μας ακολουθούν σε όλη τη διάρκεια της ζωής μας. Ζώντας σε μια κοινωνία αυτόματα αναπαράγουμε κάποιες συμπεριφορές καθώς αυτές θεωρούνται αποδεκτές από την πλειοψηφία (Cook & Cusack, 2011).

Αναφέρθηκε, πως άλλες πηγές στερεοτύπων είναι η τηλεόραση και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης καθώς αναπαράγουν τις αντιλήψεις της εκάστοτε κοινωνίας και τέλος, οι βιομηχανίες παιδικών παιχνιδιών είναι εκείνες που προωθούν αυτές τις αντιλήψεις στα παιδιά από πολύ μικρή ηλικία.

Κοινωνία

Η κοινωνία είναι ένα σύστημα αμοιβαίων σχέσεων που συνδέει τα άτομα μεταξύ τους. Είναι ένας μεγάλος κοινωνικός σχηματισμός με αλληλεπιδράσεις ομάδων στο πλαίσιο ενός κοινού πολιτισμού και σε καθορισμένα γεωγραφικά όρια (Δασκαλάκης, 2014).

Η κοινωνική επιρροή είναι η αλλαγή που συμβαίνει σε στάσεις, αντιλήψεις, απόψεις του ατόμου ως αποτέλεσμα της έκθεσής τους σε στάσεις, αντιλήψεις, απόψεις άλλων ατόμων. Οι άνθρωποι κατασκευάζουν κοινωνικούς κανόνες για να διαμορφώσουν

έναν πολιτισμό που δεν θα περιλαμβάνει την αβεβαιότητα που αισθανόμαστε όταν ερχόμαστε αντιμέτωποι με μια ασαφή πραγματικότητα. Αυτοί οι κανόνες καθορίζουν τι είναι αποδεκτό και τι όχι για την κάθε κοινωνία και διαμορφώνονται μέσω της επαφής και ανταλλαγής απόψεων και στάσεων για να παγιωθούν και να χρησιμοποιηθούν στην συνέχεια με τρόπο που να μπορεί να ελεγχθεί η ορθότητα και η καταλληλότητα μιας συμπεριφοράς (Κοκκινάκη, 2006).

Βασικά στοιχεία μιας κουλτούρας είναι οι νόρμες-πρότυπα, κανόνες, ήθη, έθιμα, παραδόσεις, νόμοι και θεσμοί. Όλα αυτά αποτελούν το κανονιστικό πλαίσιο μέσα στο οποίο πρέπει να συμμορφωθούν οι πολίτες της εκάστοτε κοινωνίας. Η συμμόρφωση αυτή εξασφαλίζεται μέσω μηχανισμών και λειτουργιών του κοινωνικού ελέγχου (Δασκαλάκης, 2014).

Περιγράφοντας το πώς η κοινωνία αναπαράγει ή όχι τα στερεότυπα, η Κατερίνα αναφέρει πως *«τα στερεότυπα είναι χαρακτηριστικό της κοινωνίας μας, της χώρας μας, είναι πολύ έντονο κι έρχεται από το σπίτι του καθενός»*. Αυτό σημαίνει ότι μας επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό όπως αναφέρει η Σμαράγδα. Τα υποκείμενα της έρευνας, και συγκεκριμένα ο Χρήστος και ο Τάσος συμφωνούν, μεταξύ τους αλλά και με προηγούμενες μελέτες, πως τα στερεότυπα επηρεάζουν τις αντιλήψεις και τις στάσεις μας γιατί προέρχονται από την κοινωνία μέσα στην οποία ζούμε και η οποία είναι εκείνη η οποία τα δημιουργεί (Charman, 2016).

Οι συμμετέχοντες περιγράφουν την κοινωνία μας και κατ' επέκταση την οικογένεια αλλά και την εκπαίδευση ως συντηρητικές. Αυτό, δεν μας βοηθάει να προχωρήσουμε σε μια πραγματικότητα όπου η αποδοχή του ασυνήθιστου δεν δημιουργεί δυσάρεστες καταστάσεις. Με τον όρο 'δυσάρεστες καταστάσεις' εννοούνται οι περιπτώσεις όπου άτομα έρχονται σε δύσκολη θέση λόγω στερεοτύπων και διακρίσεων.

Οικογένεια

Η οικογένεια αποτελεί έναν κοινωνικό θεσμό, μια βασική μονάδα κοινωνικής οργάνωσης που αποτελεί μονάδα παραγωγής ανθρώπινων προσωπικοτήτων. Σύμφωνα με τον Malinowski είναι ένας θεσμός που οι πολιτισμικές παραδόσεις μεταβιβάζονται από γενιά σε γενιά. Όπως αναφέρει ο T.D. Bottomore, είναι μια ομάδα υψίστης σημασίας σε κάθε κοινωνία αφού μέσω αυτής πραγματοποιούνται πολλές κοινωνικές λειτουργίες, όπως μέριμνα, φροντίδα, διαπαιδαγώγηση, κοινωνικοποίηση, συντήρηση και διατροφή (Δασκαλάκης, 2014).

Αποσπάσματα των συνεντεύξεων κάνουν σαφές το ότι η οικογένεια είναι μέρος της κοινωνίας η οποία επηρεάζει το παιδί αλλά και τους ενήλικες. Η Ζωή πιστεύει πως τα στερεότυπα ξεκινούν από την οικογένεια παιδιών και παιδαγωγών και στη πορεία διαμορφώνονται ανάλογα τις αντιλήψεις και την προσωπικότητα του ατόμου. Αυτό συμβαίνει γιατί ζώντας σε μια οικογένεια αποκτούμε κοινές συνήθειες, ιδέες, αντιλήψεις. Επιπροσθέτως, η Σμαράγδα, συμφωνεί με τη Ζωή και κάνει λόγο για το μορφωτικό επίπεδο της οικογένειας προσθέτοντας πως κι αυτό παίζει το ρόλο του στην αναπαραγωγή των στερεοτύπων.

Αντιλήψεις-Βιώματα

Τα βιώματα και οι αντιλήψεις των παιδαγωγών περιγράφονται ως βαθιά ριζωμένα μέσα μας και δύσκολα κάποιος μπορεί να τα αποβάλλει. Είναι κάτι που χρειάζεται αρκετή δουλειά και υπομονή ώστε να καταφέρει να απαλλαγεί καθώς τα κουβαλάμε από πολύ μικρή ηλικία και πάνω σε αυτά χτίζουμε την νέα γνώση (Charman, 2016).

Οι ερωτώμενοι αναφέρουν πως τα στερεότυπα επηρεάζονται από τα βιώματα των ίδιων των ατόμων καθώς αυτά αποτελούν τις σκέψεις και αντιλήψεις μας. Έχουν να κάνουν με τον τρόπο με τον οποίο έχουμε γαλουχηθεί αλλά και με το πώς βλέπουμε τον κόσμο γύρω μας και είναι κάτι που αναφέρεται σε πολλά σημεία της έρευνας από όλους τους συμμετέχοντες.

Γίνεται αντιληπτό από διάφορα αποσπάσματα των συνεντεύξεων αλλά και από προηγούμενες μελέτες που πραγματοποιήθηκαν πως οι παιδαγωγοί θεωρούν τα προσωπικά βιώματα πολύ έντονα μέσα μας τα οποία μας επηρεάζουν και μας ακολουθούν κατά τη διάρκεια πολλών ετών στη ζωή μας (Charman, 2016).

Θέμα Δ: Σχολείο και διαμόρφωση έμφυλων ταυτοτήτων

Η περίοδος της προσχολικής ηλικίας είναι πολύ σημαντική καθώς κατά τη διάρκεια της λαμβάνει χώρα η κοινωνικοποίηση αλλά και διαδικασίες που οδηγούν στην ολόπλευρη ανάπτυξη του παιδιού. Τα προσχολικά κέντρα είναι αυτά που στο σύνολο τους αποτελούν παράγοντα που επηρεάζει τα παιδιά σε όλη τη διάρκεια της ζωής τους (Silman, Bozcan, & Kogan, 2019, Λαζαρίδου, 2017). Η κοινωνικοποίηση είναι μια διαδικασία που πραγματοποιείται από πολύ μικρή ηλικία. Την περίοδο της προσχολικής ηλικίας τα παιδιά βρίσκονται σε διαδικασία ανακάλυψης αλλά και διαμόρφωσης της έμφυλης ταυτότητάς

τους (Λαζαρίδου, 2017) και όπως φαίνεται από τα λεγόμενα των συμμετεχόντων της έρευνας, το σχολείο έχει ένα ρόλο στην διαμόρφωση αυτή.

Σύμφωνα με τους παιδαγωγούς, το σχολείο είναι ένας ζωντανός οργανισμός, πολλών ηλικιών αλλά και κουλτούρων, όπου ο καθένας κουβαλά τις δικές του εμπειρίες και τις μεταφέρει στους άλλους, προωθεί πρότυπα και κάποιες φορές μπορεί να προωθεί τα λάθος πρότυπα με ατάκες όπως «οι άνδρες δεν κλαίνε» (Skočajić, Radosavljević, Okićić, Janković, & Žeželj, 2020). Είναι κομμάτι της κοινωνίας, είναι ο μικρόκοσμος αυτής και για αυτό επηρεάζει το χάσμα ανάμεσα στα δύο φύλα μέσω των στερεοτύπων που αναπαράγουν οι ίδιοι παιδαγωγοί. Καθώς το σχολικό πλαίσιο επιδρά στην διαμόρφωση των έμφυλων ταυτοτήτων των παιδιών ενθαρρύνοντας και αποδέχοντας ή όχι την διαφορετικότητα (Skočajić, Radosavljević, Okićić, Janković, & Žeželj, 2020) δεν πρέπει να αναπαράγει στερεότυπα γιατί κατευθύνει κατά κάποιο τρόπο τα παιδιά με αποτέλεσμα να χάνουμε κάποιες ευκαιρίες ως κοινωνίες καθώς δρα περιοριστικά απέναντι στα δύο φύλα με το να κατευθύνουμε τα παιδιά κάπου ενώ έχουν κλίση σε κάτι άλλο. Το σχολικό λοιπόν πλαίσιο αποτελεί τον μικρόκοσμο της κοινωνίας μας κι είναι φανερό πως επιδρά είτε θετικά είτε αρνητικά κι αυτό συμβαίνει ενισχύοντας ή καταρρίπτοντας τα κοινωνικά στερεότυπα. Αυτό που θα πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη είναι όπως αναφέρει η Νικολέτα πως ο ρόλος του σχολείου είναι η ενθάρρυνση της αποδοχής της διαφορετικότητας χωρίς να είναι παρεμβατικός προς τα παιδιά αλλά καθοδηγητικός, αφήνοντάς τα ελεύθερα να εξερευνήσουν και να κατακτήσουν τη γνώση.

Γυναίκες

Η φύση των γυναικών είναι τέτοια που φαίνεται να θεωρούνται οι πλέον κατάλληλες για την φροντίδα, υποστήριξη και προστασία των παιδιών (Sak, Sahin, & Sahin, 2012) κι αυτό γιατί όπως φαίνεται κι από τα αποσπάσματα της παρούσας μελέτης οι γυναίκες έχουν το μητρικό ένστικτο κι αποτελούν το πρότυπο που βοηθάει και φροντίζει τα παιδιά, όπως μας λέει η Μαρίζα «είναι η γυναικεία φιγούρα η οποία ηρεμεί και καθησυχάζει τα παιδιά καθώς τους θυμίζει λίγο τη μαμά». Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, οι γυναίκες να κατέχουν περισσότερες δεξιότητες συγκριτικά με τους άνδρες όπως για παράδειγμα το να ζωγραφίζουν ή να κάνουν κοτσιδάκια. Αποτελούν το πρότυπο της γυναίκας και επηρεάζουν το παιδί ασυνείδητα στη διαμόρφωση της έμφυλης ταυτότητας (Sak, Sahin, & Sahin, 2012). Η Νικολέτα προσθέτει πως *«Είμαστε το πρότυπο των γυναικών, το πώς ντυνόμαστε, περιποιούμαστε, μιλάμε. Όλα αυτά περνούν ασυνείδητα στα παιδιά».*

Αναφέρεται επίσης πως οι γυναίκες είναι δασκαλοκεντρικές κι επηρεάζονται από τα στερεότυπα.

Αυτό που είναι άξιο αναφοράς είναι η φράση της Κατερίνας πως «*όταν κάτι είναι μονόπλευρο δεν έχει ισορροπία κι έτσι αυτόματα δημιουργεί μια στερεοτυπία*». Κι εξηγεί πως αυτό συμβαίνει στα σχολεία με τους παιδαγωγούς καθώς αν όχι όλοι, η συντριπτική πλειοψηφία του προσωπικού αποτελείται από γυναίκες όπως έχει διατυπωθεί και προηγουμένως από τους Silman, Bozcan, & Koran (2019).

Άνδρες

Σύμφωνα με την Rentzou (2013) ο ρόλος των ανδρών παιδαγωγών στην προσχολική ηλικία είναι καθοριστικός για τη διασφάλιση της ποιότητας της παρεχόμενης εκπαίδευσης και φροντίδας. Η ύπαρξή τους στα προσχολικά κέντρα επηρεάζει την αλληλεπίδραση των παιδιών με το περιβάλλον τους καθώς τα παιδιά τείνουν να μιμούνται συμπεριφορές οικείων προσώπων. Φαίνεται πως τα αγόρια προσχολικής ηλικίας έχουν ως πρότυπο τον άνδρα παιδαγωγό ενώ τα κορίτσια διερευνούν το περιβάλλον με διαφορετικούς τρόπους, σκέψεις και συζητήσεις που είναι αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης με τους άνδρες παιδαγωγούς. Όπως αναφέρει η Αριάδνη «*Τα αγόρια θα το διασκέδαζαν περισσότερο και θα έπαιρναν περισσότερες πληροφορίες για δράκους και αυτοκίνητα που εμείς –οι γυναίκες- δεν ξέρουμε*». Όλα αυτά θα έχουν θετικές επιδράσεις στα παιδιά αλλά και στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα και στο παρόν αλλά και στο μέλλον (Rentzou & Ziganitidou, 2009).

Οι Anliak και Beyazkurk (2008) τόνισαν πως το να είσαι καλός παιδαγωγός είναι σημαντικότερο από το να είσαι άνδρας παιδαγωγός. Τα μικρά παιδιά χρειάζονται και άνδρες παιδαγωγούς για να γίνουν επιτυχημένα γιατί παίρνουν παραπάνω ερεθίσματα, στάσεις και συμπεριφορές (Sak, Sahin, & Sahin, 2012). Κάτι το οποίο επιβεβαιώνουν και οι συμμετέχοντες τις έρευνες είναι πως η παρουσία των ανδρών είναι ελάχιστη αλλά δηλώνουν προθυμία ύπαρξης περισσότερων γιατί πιστεύουν ότι έχουν να προσφέρουν ευκαιρίες κι ερεθίσματα που μέχρι τώρα ήταν μονόπλευρα. Προσθέτουν ότι λόγω αυτής της έλλειψης θεωρούν ότι δεν μπορούν να εξηγήσουν με ακρίβεια πόσο διαφορετικά οι άνδρες θα μπορούσαν να επηρεάσουν τα παιδιά τονίζουν όμως πως θα είχαν μια πιο παιγνιώδη προσέγγιση αλλά και παραπάνω πληροφορίες σχετικά με θέματα που τυπικά οι γυναίκες δεν θα ήξεραν όπως για παράδειγμα οι δεινόσαυροι, τα αυτοκίνητα και το ποδόσφαιρο.

Αυτό που από πολλούς επισημάνθηκε είναι πως οι άνδρες παιδαγωγοί θα είναι το ανδρικό πρότυπο που χρόνια τώρα λείπει από τα προσχολικά κέντρα και το εκπαιδευτικό πλαίσιο γενικότερα (Silman, Bozcan, & Koran, 2019). Κάτι το οποίο θα δώσει στα παιδιά την πλευρά του πατέρα που φροντίζει κι ασχολείται με τα παιδιά και τους λείπει αρκετά από το σπίτι συγκριτικά με τη μητέρα. Έτσι θα αντιληφθούν ότι *‘ο άνδρας δεν είναι πάντα τραμπούκος, δεν είναι πάντα αυτός που δεν κάνει τίποτα με τα παιδιά’*, όπως αναφέρει η Νικολέτα, με την οποία θα συμφωνήσει η Αριάδνη λέγοντας πως *«Υπάρχουν και άνδρες πιο φροντιστικοί, ίσως κάποιες φορές όμως είναι λίγο οξύθυμοι»*. Καταλήγοντας πως τα στερεότυπα θα εξακολουθούν να αναπαράγονται ακόμη κι αν οι παιδαγωγοί είναι άνδρες όπως μας λέει η Ζωή, χωρίς όμως να υπάρχει κάποια αιτιολογία καθώς όπως υποστηρίζει λόγω έλλειψης ανδρών δεν μπορούμε να έχουμε τεκμηριωμένη άποψη σχετικά με το ρόλο ύπαρξής τους.

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι οι άντρες ασκούν επιρροή στα παιδιά στα πρώτα χρόνια της ζωής τους, η οποία βέβαια τα ακολουθεί και στη μετέπειτα πορεία της ζωής τους και για αυτό η παρουσία τους στα προσχολικά κέντρα κρίνεται αναγκαία. (Rentzou & Ziganitidou, 2009).

ΘΕΜΑ Ε: Εφαρμογή της ίδιας συνέπειας για διαφορετικούς λόγους ανάλογα το φύλο.

Οι επαναλαμβανόμενες και σοβαρές συνέπειες που λαμβάνουν τα παιδιά δημιουργούν ένα ευρύ φάσμα αρνητικών επιρροών όπως είναι η χαμηλή προσωπική, ακαδημαϊκή επιτυχία αλλά και αυτοεκτίμηση, κάτι που συνεχίζει να υπάρχει στα εκπαιδευτικά πλαίσια. Οι ανισότητες στις συνέπειες που δέχονται τα παιδιά στο εκπαιδευτικό πλαίσιο πιστεύεται ότι έχει μια σχέση με τις έμφυλες ανισότητες. Τα αγόρια δέχονται πιο συχνά τις συνέπειες των πράξεών τους και πιο έντονα σε σχέση με τα κορίτσια παρά το γεγονός πως οι άνδρες στο σύνολό τους έχουν μεγαλύτερη κοινωνική δύναμη (Morris & Perry, 2017).

Μελετώντας τις απαντήσεις των παιδαγωγών σχετικά με τις συνέπειες των παιδιών φαίνεται πως αγόρια και κορίτσια δέχονται τις ίδιες συνέπειες όμως, όπως οι ίδιοι αναφέρουν όχι με την ίδια συχνότητα κι αυτό γιατί όπως είναι φανερό αγόρια και κορίτσια δέχονται τις ίδιες συνέπειες για διαφορετικούς λόγους. Φαίνεται πως ο κυριότερος λόγος συνεπειών είναι όταν η σωματική ακεραιότητα κάποιου βρίσκεται σε κίνδυνο κι όπως οι παιδαγωγοί αναφέρουν αγόρια και κορίτσια θα υποστούν την συνέπεια της πράξης τους. Αναφέρουν όμως πως στα κορίτσια δεν συμβαίνει σχεδόν ποτέ καθώς είναι πιο ήπια στη συμπεριφορά και το παιχνίδι τους σε σχέση με τα αγόρια. Έτσι, ενώ οι παιδαγωγοί

υποστηρίζουν πως συνέπειες θα υποστούν αγόρια και κορίτσια για τον ίδιο λόγο, στην πράξη περιγράφουν κάτι διαφορετικό, αφού συνέπειες επιθετικότητας δέχονται κατά κύριο λόγο τα αγόρια. Αντίθετα, φαίνεται πως συμβαίνει στα κορίτσια όταν δεν είναι συνεπή ή δεν έχουν υπομονή στο να περιμένουν τη σειρά τους, όπως μας αναφέρει ο Χρήστος.

Οι απαντήσεις των παιδαγωγών προσχολικής ηλικίας που συμμετείχαν στην παρούσα μελέτη, έρχονται να επιβεβαιώσουν την άποψη του Berk (2013) πως οι παιδαγωγοί ενδέχεται να ενεργούν με τρόπο που βοηθά την συνέχιση των κοινωνικών ρόλων που διδάσκονται στο σπίτι και υποστηρίζει στερεοτυπικές κριτικές καθώς ανδρικές συμπεριφορές των κοριτσιών θεωρούνται κάποιες φορές «ισχυρές» και είναι αποδεκτές, (Silman, Bozcan, & Koran, 2019) αλλά κι εκείνη του Arnot (2006) πως διαφορετικές τιμωρίες λαμβάνουν αγόρια και κορίτσια μάλλον ως προκατάληψη των παιδαγωγών ότι τα αγόρια είναι πιο ζωντανά από τα κορίτσια καθώς τα αγόρια είναι εκείνα που τιμωρούνται συχνότερα.

ΘΕΜΑ ΣΤ': Ένα σχολείο για όλα τα παιδιά.

Σύμφωνα με το Κέντρο Μελέτης της Ενταξιακής Εκπαίδευσης (CSIE) η εκπαιδευτική ένταξη περιλαμβάνει εφαρμογή των ενταξιακών αρχών, υποστήριξη όλων για να υπάρχει το αίσθημα του «ανήκειν», αύξηση της συμμετοχής των παιδιών και εφήβων σε μαθησιακές δραστηριότητες, σχέσεις και κοινότητες των τοπικών σχολείων. Περιλαμβάνει ακόμη τη μείωση του αποκλεισμού, των διακρίσεων και εμποδίων στη μάθηση και τη συμμετοχή αλλά και την αλλαγή νοοτροπίας και αναδιάρθρωσης πολιτικών και πρακτικών εφαρμογών των σχολείων ώστε αυτά να ανταποκρίνονται στην ποικιλομορφία και τη διαφορετικότητα με σκοπό την ισότιμη αντιμετώπιση των μαθητών. Συνδέει την εκπαίδευση με την τοπική αλλά και διεθνή πραγματικότητα και χρησιμοποιεί τη διαφορετικότητα ως πηγή υποστήριξης και ενίσχυσης της μάθησης και όχι ως πρόβλημα (Booth & Ainscow, 2011).

Ο Χρήστος πιστεύει πως *«αν γαλουχήσεις τα παιδιά να μην νιώθουν τις διαφορές που ορίζει η κοινωνία, στο μέλλον θα έχουμε μια κοινωνία που να αποδέχεται την διαφορετικότητα»*, εξηγώντας πως ο τρόπος που θα μεγαλώσεις ένα παιδί είναι αυτός που θα του δώσει τα εφόδια για να αντιμετωπίζει οποιαδήποτε κατάσταση συναντήσει στη ζωή του. Αυτό, σύμφωνα με τη Νικολέτα θα συμβεί μέσω της έκθεσης του παιδιού σε διάφορα ερεθίσματα που δεν είναι απαραίτητα αυτά που η κοινωνία ορίζει για το φύλο του. Τέλος, αναγνωρίζει το δικαίωμα των μαθητών για ποιοτική εκπαίδευση σε κάποιο σχολείο της

γειτονιάς του, δίνει έμφαση στο ρόλο του σχολείου για να ενισχυθεί η κοινότητα, η ανάπτυξη αξιών και αναγνωρίζει ότι η ένταξη στην εκπαίδευση είναι μια πτυχή ένταξης και στην κοινωνία (Booth & Ainscow, 2011).

Πρωταρχικός στόχος των παιδαγωγών, όπως μας λέει η Αριάδνη, πρέπει να είναι το να είναι ευτυχισμένα τα παιδιά κι όχι ο τρόπος που θα τα κάνουμε ευτυχισμένα. Τα παιδιά γνωρίζουν τα ίδια τι τα κάνει ευτυχισμένα κι έτσι «ο Γιαννάκης μπορεί αν είναι ευτυχισμένος αν παίζει με τη Barbie», χωρίς αυτό να είναι κατακριτέο ή καθοδηγούμενο από τους παιδαγωγούς.

Σύμφωνα με τα λεγόμενα των παιδαγωγών, ένα σχολείο για όλους, χωρίς αποκλεισμούς είναι αυτό που θα διαμορφώσει ενήλικες που αποδέχονται τη διαφορετικότητα καθώς μέσω αυτού τα παιδιά παίρνουν τα ερεθίσματα που είναι απαραίτητα για την ανάπτυξη τους. Εκεί που πρέπει να εστιάσουμε είναι στο να αφήσουμε τα παιδιά ελεύθερα να επιλέξουν τον τρόπο με τον οποίο θα είναι ευτυχισμένα χωρίς να τα οδηγούμε σε αυτό που θεωρούμε κοινωνικά αποδεκτό. Ο ρόλος μας πρέπει να είναι καθοδηγητικός και όχι παρεμβατικός.

ΘΕΜΑ Ζ: Απουσία εκπαίδευσης σχετικά με τα έμφυλα θέματα

Ένα ζήτημα που αναφέρθηκε κατ' επανάληψη είναι η ελλιπής εκπαίδευση σχετικά με έμφυλα θέματα όπως έχει διαπιστωθεί και από την Καραγρηγόρη. Όπως ανέφεραν οι παιδαγωγοί προσχολικής ηλικίας, κάτι τέτοιο τους καθιστά απροετοίμαστους είτε για το πώς να διαχειρίζονται οι ίδιοι σχετικά θέματα είτε για το πώς να εμπλέκουν και να εκπαιδεύουν τα ίδια τα παιδιά σχετικά με αυτά (Karagrigori, 2019).

Οι συμμετέχοντες παρουσιάζονται ως ανέτοιμοι ή ανίκανοι να διαχειριστούν έμφυλα θέματα με τα παιδιά προσχολικής ηλικίας. Αυτό γίνεται αντιληπτό σε πολλές από τις απαντήσεις τους και σε πολλά σημεία των συζητήσεων. Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων εξέφρασε τη δυσαρέσκεια της σχετικά με την ανικανότητα αυτή. Συγκεκριμένα η Κατερίνα αναφέρει πως «Χρειαζόμαστε συστηματική επιμόρφωση και σε αυτό πρέπει να εμπλακούν η κοινωνία, το κράτος». Για να συμφωνήσουν μαζί της όλοι οι ερωτώμενοι πως αυτό που χρειαζόμαστε είναι παιδεία, σπουδές, σεμινάρια και πολυφυλετικά μαθήματα, καταλήγοντας πως αυτός είναι ο μόνος τρόπος να μάθουμε νέα πράγματα και να μειώσουμε την αναπαραγωγή των στερεοτύπων.

Είναι επίσης φανερό, πως αν και αρκετές ερωτήσεις είναι σχετικές με τις ευκαιρίες που δίνονται στα παιδιά να εκφραστούν χωρίς να ακολουθούν τις τυπικές έμφυλες κατηγορίες, οι παιδαγωγοί τείνουν να τις ερμηνεύουν με γνώμονα τη σεξουαλικότητα. Αυτό πιθανόν να απορρέει από την απουσία σχετικών συζητήσεων στην προσχολική εκπαίδευση, που σε συνδυασμό με την σεξουαλικότητα αποτελούν ευαίσθητο θέμα στο αναλυτικό πρόγραμμα των προσχολικών κέντρων. Καθώς αποτελούν τόσο ευαίσθητο θέμα, οι παιδαγωγοί προσχολικής ηλικίας θα έπρεπε να είναι κατάλληλα προετοιμασμένοι για τυχόν σχόλια των παιδιών αλλά και για να μην αφήνουν τα ερωτήματά τους αναπάντητα (Μπιρμπίλη, 2014).

Η ελλιπής εκπαίδευση σχετικά με τα έμφυλα θέματα είναι κατά τους παιδαγωγούς το πρόβλημα στο ότι δεν είναι έτοιμοι να διαχειριστούν έμφυλα θέματα στην τάξη και ως λύση για ένα σχολείο για όλους προτείνουν την συνεχή επιμόρφωση και την εμπλοκή πολλών πλαισίων της κοινωνίας σε αυτό, σπουδές σχετικές με τα θέματα αυτά αλλά και σεμινάρια και πανεπιστημιακά μαθήματα. Καταλήγουν ότι ο μόνος τρόπος για να ξεπεραστούν τα έμφυλα στερεότυπα είναι η εκπαίδευση.

3.8 Συμπεράσματα

Στην παρούσα έρευνα, συγκεντρώθηκαν και μελετήθηκαν απόψεις παιδαγωγών προσχολικής ηλικίας σχετικά με το φύλο, τα χαρακτηριστικά των παιδιών, τα έμφυλα στερεότυπα μέσα στην τάξη καθώς και ο ρόλος του σχολείου και των παιδαγωγών, ανδρών και γυναικών, στη διαμόρφωση των έμφυλων ταυτοτήτων των παιδιών. Τέλος, μελετήθηκε η επιθυμία των ίδιων για ένα σχολείο χωρίς αποκλεισμούς και έδωσαν πιθανές λύσεις ώστε να μπορεί αυτό να υλοποιηθεί. Συγκεκριμένα, σχεδιάστηκε ποιοτική έρευνα όπου ημιδομημένες συνεντεύξεις χρησιμοποιήθηκαν για την συλλογή δεδομένων και η μέθοδος ανάλυσης ήταν η θεματική.

Όπως προκύπτει από αυτή, τα θέματα στα οποία κατέληξε ήταν πέντε(7):

- ο Η έννοια του φύλου
- ο Κοινωνικοπολιτισμικά χαρακτηριστικά παιδιών
- ο Αναπαραγωγή έμφυλων στερεοτύπων
- ο Το σχολείο επηρεάζει τη διαμόρφωση των έμφυλων ταυτοτήτων
- ο Εφαρμογή της ίδιας συνέπειας για διαφορετικούς λόγους ανάλογα το φύλο.
- ο Ένα σχολείο για όλα τα παιδιά.
- ο Απουσία εκπαίδευσης σχετικά με θέματα φύλου

Βασισμένη στην θεματική ανάλυση των δεδομένων, η μελέτη αυτή καταλήγει στα παρακάτω συμπεράσματα τα οποία αποτελούν τις απαντήσεις των ερευνητικών ερωτημάτων τα οποία δημιουργήθηκαν κατά το σχεδιασμό της έρευνας.

Το πρώτο ερώτημα αφορά την έννοια του φύλου και πως αυτό γίνεται αντιληπτό από τους παιδαγωγούς των προσχολικών κέντρων. Οι παιδαγωγοί δεν συζητούσαν εύκολα το θέμα και κάποιοι από αυτούς ήταν απόλυτοι στις απόψεις τους κυρίως σε σχέση με την κατασκευή της έννοιας του φύλου. Τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν φαίνεται να συμφωνούν με προηγούμενα ευρήματα ερευνών πως το φύλο έχει δύο εκφάνσεις. Το βιολογικό, με το οποίο το άτομο γεννιέται και το κοινωνικό, το οποίο είναι απόρροια κοινωνικών παραγόντων.

Ένα ακόμα ερευνητικό ερώτημα αποτελούν τα κοινωνικοπολιτισμικά χαρακτηριστικά που οι παιδαγωγοί αποδίδουν στα παιδιά των δύο φύλων και πως οι ίδιοι αιτιολογούν τις διαφορές που αναφέρουν σε αυτά. Μελετώντας τις απαντήσεις, όπως αυτές καταγράφηκαν μετά την απομαγνητοφώνηση φαίνεται πως οι παιδαγωγοί χρησιμοποίησαν διαφορετικούς χαρακτηρισμούς για αγόρια και κορίτσια με σχετική ευκολία και χωρίς να σκεφτούν ιδιαίτερα. Όταν ρωτήθηκαν για το που αποδίδουν τις διαφορές αυτές δίστασαν λιγάκι για να καταλήξουν στο συμπέρασμα πως πολλοί παράγοντες είναι εκείνοι οι οποίοι επηρεάζουν την συμπεριφορά μας. Κάποιοι από αυτούς είναι η οικογένεια, η κοινωνία και τα βιώματά μας, όπως αναφέρθηκε παραπάνω και σύμφωνα με προηγούμενες έρευνες.

Στο ερώτημα περί αλληλεπίδρασης παιδαγωγών και παιδιών ανάλογα το φύλο οι παιδαγωγοί φαίνεται να πιστεύουν πως αντιμετωπίζουν όλα τα παιδιά με τον ίδιο τρόπο. Αυτό όμως, δεν γίνεται φανερό από τα λεγόμενά τους, αφού οι ίδιοι αναφέρουν πως χρησιμοποιούν τις ίδιες συνέπειες σε αγόρια και κορίτσια αλλά για διαφορετικούς λόγους και με διαφορετική συχνότητα. Φαίνεται έτσι, πως ενώ αντιλαμβάνονται και συμφωνούν πως πρέπει να υπάρχει κοινός τρόπος διαχείρισης προς όλα τα παιδιά, ανεξαρτήτως φύλου και άλλων μεταβλητών, στην πραγματικότητα παραδέχονται πως επηρεασμένοι από τα κοινωνικά στερεότυπα δεν καταφέρνουν πάντα να πράξουν όπως θα ήθελαν.

Στο ερώτημα που σχετίζεται με τον ρόλο του σχολείου και των παιδαγωγών στη διαμόρφωση των έμφυλων ταυτοτήτων των παιδιών οι παιδαγωγοί φάνηκε να συμφωνούν στην άποψη πως το σχολείο είναι ένας χώρος ο οποίος επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τα παιδιά με τρόπο που αυτή η επιρροή μπορεί να τα ακολουθεί για αρκετά χρόνια στη ζωή

τους αν όχι σε όλη τους τη ζωή. Κάνουν λόγο για μικρόκοσμο της κοινωνίας που λειτουργεί με στερεότυπα και οι παιδαγωγοί είναι εκείνοι που τα καταρρίπτουν ή τα αποδέχονται με την συμπεριφορά τους. Όσον αφορά το φύλο των παιδαγωγών, οι γυναίκες αναφέρουν πως είναι πιο ικανές από τη φύση τους να φροντίσουν κι εκπαιδεύσουν τα παιδιά καθώς είναι εκείνες με το μητρικό ένστικτο που αποτελούν το μητρικό πρότυπο για τα παιδιά. Από την άλλη, κανείς δεν ανέφερε πως οι άνδρες δεν μπορούν να εκπαιδεύσουν τα παιδιά αλλά οι άνδρες παιδαγωγοί αναφέρθηκαν στο γεγονός πως οι γυναίκες έχουν ανεπτυγμένες κάποιες δεξιότητες που για εκείνους δεν είναι τόσο εύκολο. Οι συμμετέχοντες αν και σπάνια έχουν συναντήσει άνδρα στα προσχολικά κέντρα πιστεύουν πως θα έχουν μια πιο παιγνιώδη προσέγγιση και θα αποτελούν το αντρικό-πατρικό πρότυπο που λείπει από το εκπαιδευτικό πλαίσιο.

Τέλος, το ερώτημα για το αν μπορεί να υπάρξει ένα σχολείο που να περιλαμβάνει όλα τα παιδιά φαίνεται να τους βρίσκει σύμφωνους γνωρίζοντας όμως πως υπάρχουν αρκετά εμπόδια μέχρι την υλοποίηση αυτού. Τονίζοντας πως, εκτός από τις υποδομές, οι παιδαγωγοί είναι σημαντικό κομμάτι που πρέπει να διαμορφωθεί καθώς δεν έχουν την κατάλληλη επιμόρφωση για να είναι έτοιμοι να υλοποιήσουν ένα τέτοιο πρόγραμμα. Καταλήγοντας, αναφέρουν πως ένα σχολείο που δεν αποκλείει κανέναν παρά τις δυσκολίες στο δρόμο προς την υλοποίησή του, θα έχει πολλά να δώσει σε παιδιά, δασκάλους, γονείς και κοινωνία.

3.9 Παρατηρήσεις

Κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων αλλά και της απομαγνητοφώνησης τους υπάρχουν σημεία που χρήζουν αναφοράς. Η χρήση μη λεκτικής επικοινωνίας η οποία χρησιμοποιήθηκε με ποικίλους τρόπους από τους συμμετέχοντες και η αναφορά ενός άνδρα παιδαγωγού στους λόγους για τους οποίους οι άνδρες παιδαγωγοί ακόμη και σήμερα είναι η μειονότητα στα προσχολικά κέντρα. Τέλος, παρατηρήθηκε πως πιο έντονος είναι ο σχολιασμός των αγοριών που αποκλίνουν από την αναμενόμενη συμπεριφορά σε σύγκριση με τα κορίτσια.

Μη λεκτική επικοινωνία είναι τα συμβολικά μηνύματα που μεταδίδονται σε μια συνομιλία μέσω του τόνου της φωνής, του επιτονισμού, της στάσης του σώματος, των χειρονομιών αλλά και των εκφράσεων του προσώπου και των παύσεων. Τα μηνύματα αυτά είναι αρκετά αξιόπιστα καθώς είναι κατά κύριο λόγο ασυνείδητα και μη ελεγχόμενα.

Αυτό που είναι άξιο να αναφερθούν καθώς παρατηρήθηκαν στις συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν είναι η χρήση επαφικών φαινομένων του λόγου, τα χαρακτηριστικά της φωνής και οι παύσεις.

Τα επαφικά φαινόμενα είναι διάφοροι ήχοι που παράγονται και δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ως λέξεις, όπως τα «εεε...», «αααα...», «μα...», στερεότυπες λέξεις ή φράσεις όπως το «ρε» ή το «ξέρω κι εγώ» και οι παραδρομές του λόγου. Σύμφωνα με τον Freud οι παραδρομές αυτές απορρέουν από το ασυνείδητο και δεν είναι τυχαίες. Συχνά τα φαινόμενα αυτά δείχνουν ότι ο ομιλητής έχει άγχος ή δυσκολία στην λεκτική του έκφραση (Παππά, 2013).

Στα χαρακτηριστικά της φωνής περιλαμβάνονται ο επιτονισμός που χρησιμοποιείται σαν τα σημεία στίξης στον προφορικό λόγο, οι διακυμάνσεις της φωνής, ο τόνος, η ένταση, η ταχύτητα και η έμφαση και αντικατοπτρίζουν τα συναισθήματα του ομιλητή. Τα στοιχεία αυτά όταν έρχονται σε σύγκρουση με το λόγο κάποιου είναι ένδειξη «διαρροής της αλήθειας». Τέλος, οι παύσεις είναι σιωπηλά διαστήματα στην λεκτική επικοινωνία κι έχουν διαφορετικές λειτουργίες. Άξιο αναφοράς είναι πως μια παροδική αδράνεια δείχνει αβεβαιότητα, δισταγμό, ένταση ή ακόμα και αμηχανία του ομιλητή και κάποιες φορές ο ίδιος σιωπά για να κερδίσει χρόνο και να σκεφτεί πριν περάσει στην λεκτική επικοινωνία (Παππά, 2013).

Μελετώντας όλα τα παραπάνω αλλά και τις συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν, χρήζει αναφοράς ότι η πλειοψηφία των συμμετεχόντων έκανε χρήση των φαινομένων μη λεκτικής επικοινωνίας που περιγράφονται παραπάνω πράγμα που μας κατευθύνει στο συμπέρασμα πως τελικά τα έμφυλα θέματα ενώ οι παιδαγωγοί αναφέρουν ότι βρισκόμαστε σε μια περίοδο που εξελίσσονται προς το καλύτερο, στην πραγματικότητα εμείς οι ίδιοι δεν το έχουμε αποβάλλει ακόμη.

Άξιο αναφοράς είναι το σημείο που ο Τάσος αναφέρει το παράπονό του όπως ο ίδιος το χαρακτηρίζει. Ο Τάσος, αναφέρει χαρακτηριστικά πως οι άνδρες παιδαγωγοί θεωρούνται από κάποιους επικίνδυνοι στο να κακοποιήσουν ένα παιδί. Και συμπληρώνει πως του προκαλεί μεγάλη εντύπωση το γεγονός ότι δεν θα σκεφτόταν κάποιος κάτι τέτοιο τόσο εύκολα για μια γυναίκα παιδαγωγό γιατί η αντίληψη που επικρατεί είναι πως εκείνος που θα κακοποιήσει είναι πάντα ο άνδρας. Εξηγεί πως δεν μπορεί να αποδώσει ακριβώς τις αιτίες αυτής της αντίληψης αλλά όλοι φοβούνται τον άνδρα μήπως κάνει κάτι κακό στα παιδιά λέγοντας «Είσαι άνδρας και ασχολείσαι με παιδιά; Ε τότε, ή θα είσαι παιδεραστής ή

θα είσαι ομοφυλόφιλος ή θα τα κακοποιείς.» Καταλήγει στο ότι δεν υπάρχει ακόμη η αντίληψη 'είμαι άνδρας και μπορώ να παρέχω σε ένα παιδί ότι χρειάζεται.'

Ο σχολιασμός των αγοριών σχετικά με την αποκλίνουσα συμπεριφορά σύμφωνα με την αναμενόμενη, βάση του τι είναι κοινωνικά αποδεκτό φαίνεται να είναι πιο έντονος συγκριτικά με εκείνο των κοριτσιών. Ακόμη και σημεία που αφορούν την συμπεριφορά των παιδαγωγών απέναντι στα παιδιά, δείχνει να διαφέρει ανάλογα το φύλο και την κάθε περίπτωση.

3.10 Προτάσεις

Η παρούσα έρευνα και τα ευρήματά της μας καθιστά φανερό πως υπάρχουν θέματα τα οποία πρέπει να μελετηθούν εκτενέστερα μελλοντικά. Κάποια από αυτά είναι α) η μείωση των στερεοτύπων από μέρους των παιδαγωγών στα εκπαιδευτικά πλαίσια, β) η επιμόρφωση των παιδαγωγών σε ευαίσθητα θέματα με σκοπό να μπορούν να τα διαχειριστούν με ευκολία, γ) ο ρόλος της κοινωνίας, και της οικογένειας στην διαμόρφωση των έμφυλων ταυτοτήτων, δ) η εξάλειψη των στερεοτύπων έναντι των ανδρών παιδαγωγών καθώς και ε) η συμπεριληπτική εκπαίδευση στα προσχολικά κέντρα.

Αναφορές

- Adam, M. (2020). *Health Across The Gender Spectrum*. Διαθέσιμο στο: <https://www.coursera.org/learn/health-gender-spectrum>
- Alhojailan,, M. (2012). Thematic analysis: A critical review of its process and evaluation. *West East Journal Of Social Sciences*, 1(1), 39-47.
- Arnot, M. (2006). *Διαδικασίες αναπαραγωγής του φύλου*. (B. Δελιγιάννη-Κουιμτζή, Ed., & X. Αθανασιάδου, Trans.) Μεταίχμιο.
- Arnot, M., & Mac an' Ghail, M. (2008). *Φύλο Και Εκπαίδευση: Συλλογή Άρθρων Του Εκδοτικού Οίκου "The Routledge Falmer"*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης: Έργο: ΚΑΛΛΙΡΟΗ, επιστημονικώς υπεύθυνη του έργου Βασιλική Δελιγιάννη-Κουιμτζή.
- Βέικου, Μ., (2013). *Κοινωνικό φύλο (Φύλο και Κοινωνιολογία)*. Διαθέσιμο στο: <https://tinyurl.com/sbzy8v5k>
- Βοσνιάδου, Σ. (2007). *Εισαγωγή στην ψυχολογία: Βιολογικές, αναπτυξιακές και συμπεριφοριστικές προσεγγίσεις- Γνωστική ψυχολογία (Vol. Α')*. Gutenberg.
- Βρεττός, Ι. Ε. (2010). *Μη λεκτική συμπεριφορά εκπαιδευτικού-μαθητή- άσκηση με μικροδιδασκαλία (β' ed.)*. Ατραπος.
- Bell, J. (1997). *Μεθοδολογικός σχεδιασμός παιδαγωγικής και κοινωνικής έρευνας- Οδηγός για φοιτητές και υποψήφιους διδάκτορες*. (Α. Β. Ρήγα, Trans.) Gutenberg.
- Booth, T., & Ainscow, M. (2011). *Index for inclusion, developing learning and participation in schools*. Centre for Studies on Inclusive Education (CSIE).

- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research In Psychology*, 3(2), 77-101. doi: 10.1191/1478088706qp063oa
- Braun, V., & Clarke, V. (2012). *Thematic analysis*. In H. Cooper, P. M. Camic, D. L. Long, A. T. Panter, D. Rindskopf, & K. J. Sher (Eds.), *APA handbooks in psychology®. APA handbook of research methods in psychology, Vol. 2. Research designs: Quantitative, qualitative, neuropsychological, and biological* (p. 57–71). American Psychological Association. Διαθέσιμο στο: <https://doi.org/10.1037/13620-004>
- Brey, E., & Pauker, K. (2019). Teachers; non verbal behaviors influence stereotypic beliefs. *Journal of Experimental Child Psychology* (188). Διαθέσιμο στο: <https://tinyurl.com/442zu4vm>
- Bryman, A. (2012). *Social research methods* (4th ed.). Oxford University Press.
- Burgess, A. (2012). Πώς ξεπερνιούνται τα στερεότυπα του φύλου στις εμπειρίες της πρώτης παιδικής ηλικίας;. *Παιδιά στην Ευρώπη* (23).
- Bussey, K., & Bandura, A. (1999). Social Cognitive Theory of Gender Development and Differentiation. *Psychological Review*, 106 (4), pp. 676-713.
- Chapman, R. (2016). A case study of gendered play in preschools: how early childhood educators' perceptions of gender influence children's play. *Early Child Development and Care*, 186 (8).
- Connell, R. W. (2006). *Το κοινωνικό φύλο*. Επίκεντρο.
- Cook, R. J., & Cusack, S. (2011). *Gender Stereotyping: Transnational Legal Perspectives*. University of Pennsylvania Press.

Δασκαλάκης, Δ. Ι. (2014). *Εισαγωγή στη σύγχρονη κοινωνιολογία* (Δεύτερη έκδοση ed.). Εκδόσεις: Παπαζήση.

Dahal, B. P. (2020). Society and Sex Selection; Son Preference among the Educated Middle-Class in Kathmandu. *Advances in Anthropology*, 10(02), 147–168.
Διαθέσιμο στο: <https://doi.org/10.4236/aa.2020.102009>

Eckes, T., & Trautner, H. M. (2000). *The Developmental Social Psychology of Gender*. Psychology Press.

European Institute for Gender Equality (EIGE), (2016). Gender in education and training.
Διαθέσιμο στο: <https://eige.europa.eu/publications/gender-education-and-training>

Frankel, E., Gold, S. and Ajodhia-Andrews, A., (2010). International Preschool Inclusion: Bridging the Gap Between Vision and Practices. *Young Exceptional Children*, 13(5), pp.2-16.

Gansen, H. M. (2018). Push-Ups Versus Clean-Up: Preschool Teachers' Gendered Beliefs, Expectations for Behavior, and Disciplinary Practices. . *Sex Roles* (80).

Gender inequality (χ.χ.), διαθέσιμο στο Oxford Reference. Διαθέσιμο στο:
<https://tinyurl.com/tm3efzke>

Gender inequality (2021), διαθέσιμο στο Wikipedia. Διαθέσιμο στο:
https://en.wikipedia.org/wiki/Gender_inequality

Hedlin, M., & Åberg, M. (2013). The call for more male preschool teachers: echoed and questioned by Swedish student teachers. *Early Child Development and Care*, 183 (1), pp. 149-162.

- Ιγγλέση, Χ. (1997). Πρόσωπα γυναικών, προσωπεία της συνείδησης. Συγκρότηση γυναικείας ταυτότητας στην ελληνική κοινωνία. Εκδόσεις: Οδυσσέας
- Ίσαρη, Φ., & Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας. Εφαρμογές Στην Ψυχολογία Και Στην Εκπαίδευση*. Διαθέσιμο στο: <https://tinyurl.com/uf8h893u>
- Jacob, U. S., & Olisaemeka, A. N. (2016, Απρίλιος). Inclusive Education in the 21st Century: Parameters and Opportunities for Learners with Special Needs. *European Scientific Journal* , σσ. 188-196.
- Κοκκινάκη, Φ. (2006). *Κοινωνική Ψυχολογία, Εισαγωγή στη μελέτη της κοινωνικής συμπεριφοράς* (pp. 140-153). Αθήνα: τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδάνος.
- Karagrigori, F. (2019). A study of Greek pre-school teachers' perceptions of LGBTQ-themed literature in kindergarten classrooms. Master Thesis. Linköping University, Department Of Child Studies. Διαθέσιμο στο: <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:liu:diva-160200>
- Kemple, M. K., (2004). Let's be friends: peer competence and social inclusion in early childhood programs, Teachers College Press.
- Kring, A. M., Davidson, G. C., Neale, J. M., & Johnson, S. L. (2010). *Ψυχοπαθολογία*. (Π. Ρ. Ευρυνόμη Αυδή, Ed., & Θ. Καραμπά, Trans.) Gutenberg.
- Λαζαρίδου, Ξ. (2017). Διερευνώντας τον Ρόλο των Γονέων στη Διαμόρφωση των Έμφυλων Ταυτοτήτων: Μια πρώτη ποιοτική προσέγγιση. *Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας*.
- Lightfoot, C., Cole, M., & Cole, S. R. (2014). *Η ανάπτυξη των παιδιών*. (Ζ. Μπαμπλέκου, Ed., & Μ. Κουλεντιανού, Trans.) Gutenberg.

- Μαροπούλου, Μ. (2016). Τρίτο Φεμινιστικό Κύμα: ο μεταμοντέρνος ή μεταδομιστικός φεμινισμός. [Κεφάλαιο Συγγράμματος]. Στο Ρεθυμνιωτάκη, Ε., Μαροπούλου, Μ., Τσακιστράκη, Χ. 2016. *Φεμινισμός και Δίκαιο*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. κεφ 8. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/6185>
- Μπιρμπίλη, Μ. (2014). *Οδηγός Εκπαιδευτικού για το Πρόγραμμα Σπουδών του Νηπιαγωγείου*. Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής(ΙΕΠ)
- Μυλωνάκου-Κεκέ, Η. (2009). *Συνεργασία σχολείου οικογένειας και κοινότητας: Θεωρητικές προσεγγίσεις και πρακτικές εφαρμογές*. Εκδόσεις: Παπαζήση.
- Majoko, T., (2017) Inclusion in Early Childhood Education: a Zimbabwean perspective, *International Journal of Inclusive Education*, 21:12, 1210-1227, DOI: [10.1080/13603116.2017.1335354](https://doi.org/10.1080/13603116.2017.1335354)
- Morris, E., & Perry, B. (2017). Girls Behaving Badly? Race, Gender, and Subjective Evaluation in the Discipline of African American Girls. *Sociology Of Education*, 90(2), 127-148. doi: 10.1177/0038040717694876
- Νόβα-Καλτσούνη, Χ. (2006). *Μεθοδολογία εμπειρικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες*. Εκδόσεις: Gutenberg pp.55
- Ντόκου, Χ., (2010). Φεμινισμός. Διαθέσιμο στο: <https://tinyurl.com/y7wpneu7>
- Παππά, Β. (2013). *Η λογική των συναισθημάτων. Συναισθηματική ανάπτυξη και συναισθηματική νοημοσύνη* (1st ed., pp. 185-197). Αθήνα: Οκτώ.
- Πεχτελίδης, Ι., (2015). Κοινωνιολογία της παιδικής ηλικίας. Σύγχρονες προσεγγίσεις. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <https://tinyurl.com/u2tjypse>

- Penrod, L. (2007). Translating Hélène Cixous: French Feminism(s) and Anglo-American Feminist Theory. *TTR : Traduction, Terminologie, Rédaction*, 6(2), 39-54. doi: 10.7202/037150ar
- Pilcher, J., & Whelehan, I. (2004). *50 Key Concepts in Gender Studies*. SAGE Publications.
- Rentzou, K. (2013). Greek male senior high school students' attitudes and perceptions towards early childhood education and care. *International Journal of Adolescence and Youth*, 18 (1), pp. 45-62.
- Rentzou, K., & Ziganitidou, K. (2009). Greek male early childhood educators: self and societal perceptions towards their chosen profession. *Early Years*, 29 (3), pp. 271-279.
- Σακελλαρίου, Μ., & Ρέντζου, Κ. (2010). *Οι άνδρες ως επαγγελματίες στο πεδίο της προσχολικής αγωγής: Πεποιθήσεις γυναικών παιδαγωγών προσχολικής ηλικίας απέναντί τους*. Πρακτικά του 2ου Διεθνούς Συνεδρίου Προσχολικής Αγωγής "Σύγχρονες τάσεις και προοπτικές στην Προσχολική Αγωγή και Εκπαίδευση του 21ου αιώνα".
- Σεΐτη, Ι., Τσακάλλι, Σ. (2015). Η έμφυλη διάσταση του παιδικού παιχνιδιού στα πλαίσια της οικογένειας και του σχολείου. Πτυχιακή εργασία. Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα επιστημών της προσχολικής αγωγής και του εκπαιδευτικού σχεδιασμού. Διαθέσιμο στο: <https://hellenicus.lib.aegean.gr/handle/11610/7465>
- Sak, R., Sahin, I., & Sahin, B. (2012). Views of Female Preschool Pre-service Teachers about Male Teaching Colleagues. *Procedia - Social And Behavioral Sciences*, 47, 586-593. Διαθέσιμο στο: <https://10.1016/j.sbspro.2012.06.700>

- Sari, M., & Basarir, F. (2016). Analyzing teachers' perceptions of "female teacher" and "male teacher" within traditional gender roles. *International Journal of Education and Research*, 4(3), 205–224. Διαθέσιμο στο: <http://www.ijern.com/journal/2016/March-2016/16.pdf>
- Silman, F., Bozcan, E., & Koran, N. (2019). A comparative case study on the perceptions of pre-school teachers on gender roles and practises. *International Journal of Psycho-Educational Sciences*, 8 (3), pp. 41-53.
- Skočajić, M. M., Radosavljević, J. G., Okičić, M. G., Janković, I. O., & Žeželj, I. L. (2020). Boys Just Don't! Gender Stereotyping and Sanctioning of Counter-Stereotypical Behavior in Preschoolers. *Sex Roles*, 82, pp. 163-172. Διαθέσιμο στο: <https://doi.org/10.1007/s11199-019-01051-x>
- Streitmatter, J. (1994). *Toward Gender Equity In The Classroom: Everyday Teachers' Beliefs And Practices*. State University of New York Press.
- Τσιπλητάρης, Α. Φ., & Μπάμπαλης, Θ. Κ. (2011). *Δέκα παραδείγματα μεθοδολογίας έρευνας- Από τη θεωρία στην πράξη*. Διάδραση.
- Τσιώλης, Γ., (2018). *Ερευνητικές Διαδρομές στις Κοινωνικές Επιστήμες, Θεωρητικές-Μεθοδολογικές Συμβολές και Μελέτες Περίπτωσης*, Συλλογικός Τόμος, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Εργαστήριο Κοινωνικής Ανάλυσης & Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας, Επιμέλεια: Ζαϊμάκης Γιάννης
- UNESCO. (2020). Towards inclusion in education: Status, trends and challenges- The UNESCO Salamanca Statement 25 years on.

Winter, B. (2016). Feminism, French. In The Wiley Blackwell Encyclopedia of Gender and Sexuality Studies (eds A. Wong, M. Wickramasinghe, r. hoogland and N.A. Naples). Διαθέσιμο στο: <https://doi.org/10.1002/9781118663219.wbegss658>

Πηγές Εικόνων

Εικόνα εξωφύλλου: <https://tinyurl.com/f866vfkd>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

Οδηγός συνέντευξης

Αυτές οι ερωτήσεις διατυπώθηκαν ως οδηγός ημιδομημένων συνεντεύξεων με σκοπό τη συλλογή δεδομένων για την έρευνά μου σχετικά με τις έμφυλες ταυτότητες και στερεότυπα αλλά και τους άνδρες παιδαγωγούς στα κέντρα προσχολικής αγωγής . Κατά την διάρκειά τους θα χρησιμοποιηθούν περαιτέρω ερωτήσεις που θα βοηθήσουν τον συνεντευξιζόμενο στην καλύτερη κατανόηση του θέματος αλλά και τον ερευνητή στο να κατανοήσει σε βάθος αυτό που λέει ο συνομιλητής.

Αρχικά, θα γίνουν κάποιες ερωτήσεις για να γνωρίσουμε τον συνεντευξιζόμενο. (πτυχίο, προϋπηρεσία, ηλικίες παιδιών.)

Αναφορά στο σκοπό της έρευνας.

- Τι σημαίνει φύλο για εσένα;
- Πως θα περιέγραφες ένα αγόρι αναφορικά με τη συμπεριφορά, τις ικανότητες και την προσωπικότητα του;
- Ένα κορίτσι;
- Που αποδίδεις αυτές τις διαφορές; (αν υπάρχουν)
- Θεωρείς ότι έχεις ίδιο τρόπο αντιμετώπισης προς όλα τα παιδιά;
- Πότε ενθαρρύνεις τα αγόρια; π.χ;
- Πότε ενθαρρύνεις τα κορίτσια; π.χ;
- Πότε τιμωρείς/συνέπειες τα αγόρια; π.χ;
- Πότε τιμωρείς/ συνέπειες τα κορίτσια; π.χ;
- Αντιστοίχισε τις παρακάτω εικόνες με το φύλο που κατά τη γνώμη σου ταιριάζουν.
- Ποια θα ήταν η δική σου αντίδραση αν (π.χ. ο 'Κώστας' έπαιζε με μια κούκλα μωρό;)

Αναφορά ορισμού της ταυτότητας φύλου.

- Ποιος κατά τη γνώμη σου είναι ο ρόλος του σχολείου στη διαμόρφωση των έμφυλων ταυτοτήτων των παιδιών;
- Ποιος είναι ο ρόλος των γυναικών παιδαγωγών, ως η πλειοψηφία, στη διαμόρφωση φύλου των παιδιών;

- Τι θα συνέβαινε αν ήταν άντρες;
- Θεωρείς ότι υπάρχει κάτι που επηρεάζει τον τρόπο που πράττεις εντός σχολείου όσον αφορά τα έμφυλα θέματα;
- Θεωρείς ότι υπάρχει κάτι που δεν έχω συμπεριλάβει και θα ήθελες να προσθέσεις;
- Πως σου φάνηκε η συνέντευξη;

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ

Έντυπο συναίνεσης

Συμμετοχή σε έρευνα σχετικά με το φύλο, τη διαμόρφωση ταυτοτήτων αυτού και τους άνδρες παιδαγωγούς στην προσχολική ηλικία.

Είμαι η Βασιλική Μπουρδούβαλη και είμαι μεταπτυχιακή φοιτήτρια στο Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής, στο τμήμα Βιοιατρικών Επιστημών στην Αθήνα. Είμαι απόφοιτος του πρώην Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος Ηπείρου ως παιδαγωγός προσχολικής ηλικίας. Αυτήν τη στιγμή διεξάγω μια έρευνα σχετικά με το φύλο. Η μελέτη εξετάζει τις αντιλήψεις των παιδαγωγών προσχολικής ηλικίας για την έννοια του φύλου, την διαμόρφωση των έμφυλων ταυτοτήτων και το ρόλο των παιδαγωγών σε αυτό. Το φύλο είναι μια ευρύτερη έννοια η οποία περιλαμβάνει την εσωτερική αίσθηση ενός ατόμου για το ποιος είναι, αυτό ονομάζεται ταυτότητα φύλου (gender identity). Το φύλο λοιπόν θεωρείται μια μορφή ταυτότητας καθώς αναφέρεται στα ατομικά χαρακτηριστικά που έχουν να κάνουν με την αυτοαντίληψη του ατόμου σχετικά με το σώμα, τις απόψεις και τις συμπεριφορές. Αυτό που πρέπει να τονιστεί είναι ότι στόχος αυτής της έρευνας είναι να συγκεντρώσει τις απόψεις των παιδαγωγών ώστε να γίνει αποδόμησή τους για την καλύτερη ερμηνεία τους.

Ενδιαφέρομαι για τις απόψεις σας ως παιδαγωγοί προσχολικής ηλικίας που εργάζονται επί του παρόντος ή έχουν εργαστεί στο παρελθόν σε παιδικούς σταθμούς ή νηπιαγωγεία. Η μελέτη θα διεξαχθεί μέσω συνεντεύξεων που θα επικεντρωθούν στα θέματα που αναφέρθηκαν παραπάνω. Οι συνεντεύξεις θα διαρκέσουν περίπου 30 λεπτά και με την άδεια σας, θα ηχογραφηθούν και θα απομαγνητοφωνηθούν. Η απομαγνητοφώνηση είναι η διαδικασία μεταγραφής σε κείμενο μιας συνομιλίας, προκειμένου να πραγματοποιηθεί ανάλυση. Μετά τις μεταγραφές, οι ηχογραφήσεις θα καταστραφούν. Όλες οι απαντήσεις καθώς και οι πληροφορίες στη φόρμα συγκατάθεσης θα είναι εμπιστευτικές και ανώνυμες. Κανείς δεν θα έχει πρόσβαση σε αυτές.

Η συμμετοχή σε αυτήν την έρευνα είναι απολύτως εθελοντική. Οι συμμετέχοντες μπορούν να αποφασίσουν να αποσυρθούν από τη μελέτη ανά πάσα στιγμή χωρίς καμία αρνητική συνέπεια και τα δεδομένα που συλλέχθηκαν από αυτούς θα καταστραφούν.

Η συγκατάθεση σας επιβεβαιώνεται από την συμπλήρωση του εντύπου συναίνεσης που βρίσκεται στο <https://tinyurl.com/27dc5rpu>

Επικοινωνήστε μαζί μου εάν χρειάζεστε περισσότερες πληροφορίες.

Σας ευχαριστώ

Βασιλική Μπουρδούβαλη